

Westerwolde

Redactie

Theo Hofman (eindredactie)
Bert Roossien

Redactieadres:

Hagedoornstraat 15
8397 GP De Blesse
tel. 0561 850489 (na 19 uur of in het weekend)
e-mail: info@verenigingwesterwolde.nl

Secretariaat en ledenadministratie

B. Roossien
Purmerlaan 26
9501 AX Stadskanaal
tel. 0599-618897
e-mail: b.roossien@streekhistorischcentrum.nl

Penningmeester

Dhr. B. Maarsingh
gelieve het adres van het secretariaat te gebruiken bij
correspondentie over financiële zaken

Bankrekeningnr.: 3586.06.063 t.n.v. Vereniging voor Genea-
logie en Historie Westerwolde

Gironr.: 4222401
Vanuit het buitenland:
IBAN: NL56 PSTB 0004222401
BIC: PSTBNL21

Lidmaatschap

- contributie: € 15,00 per jaar, inclusief tijdschrift uit te reiken op de driemaandelijke bijeenkomsten of toegezonden per post
- donateurs: € 13,00 per jaar, met tijdschrift, toegezonden per post (alleen voor verenigingen en stichtingen)
- voor toezending van het tijdschrift buiten Europa gelden andere tarieven, informatie hierover kunt u verkrijgen bij het secretariaat

Archief en boekencollectie van de vereniging

Streekhistorisch Centrum
Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
tel. 0599-612649
(voor leden gratis toegankelijk)

Internet

U vindt onze vereniging op het internet:
www.verenigingwesterwolde.nl

niets uit dit tijdschrift mag worden veelevoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotografie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie

Jaargang 30 nr. 3+4

december 2009

Inhoud

Inhoud	61
Van redactie en bestuur	61
Meester Neuteboom <i>H. Wilzing</i>	62
Over n biezondere onbekinde Westerwoldse schriever <i>H. Wilzing</i>	64
Meester Jan Hendrik Neuteboom <i>G. Luth</i>	65
Een bruidslaken en -sloop uit 1826. <i>J. Huizing</i>	70
Laarman te Heiloo <i>G. Luth</i>	72
Toespraak dominee van Ommeren Kind in oorlogstijd <i>M. Nijkamp</i>	82
Oproep Stookhutten Plaatsengids.nl	84
Westerwoldse import <i>J. Geertsema</i>	85
Deutschlandgänger in Rheine	96
Tijdschriften en Jaarboeken.	98

Van redactie en bestuur

Helaas heeft een aanzienlijk aantal leden de contributie voor 2009 nog niet voldaan. Wilt u in uw administratie nagaan of uw bijdrage is overgemaakt?

Redactie en bestuur wensen u fijne feestdagen!

Meester Neuteboom

Daip vot
trilt der n snoare
as ik joen
vrumd vertraauwde
woorden lees
Man eerst as ik ze fluuster
kom ik thoes
heur ik ze weer proten
en heur ik ze zwiegen
zaï ik ze pokkeln
en zaï ik ze dreumen

Deur voldeuren
t golf
peerstaal
achter bijsten laangs
stevels oet in pombhok
-emmers en teemze bint bound-
kom ik in keuken

Twai zielen aan toafel
vongen deur t lege winterlöcht
eten stamppot mous mit stip
Waarme kaggel op haide kolen
piepe wis weg noar boven
Worsten in wieme
en ol klokke tikt
Pedde aan stoule
en aiweg ligt op bözzem
n sloatje zuk te verbieten
Leren handen vollen op swilk
en van d overkaande
valen woorden
as regen
oet t olle Bouk

En wie bint stil en zwiegen
stoan in laange liene
Zo gungk t en heft goan
en vanoet n hörn
hef Meester mitkeken
alles opschreven
schildert in plaatjes van toal
wat er docht en
-biezetten veur t lest-
dreumd is

En n lutke honderd joar loater
fluuster ve zien woorden weer mit
goa ve van boeten noar binnen
vin ve wawe in mane hebben
pruif ve t mous
en metworst oet wieme
En kommen
dij sikkom vergeten wadden
weer terugge in tied

(Hanne Wilzing, 12 november 2009)

Over n biezondere onbekinde Westerwoldse schriever

HANNE WILZING

In tiedschrift Westerwolde geit t dizze raaize over schriever Neuteboom. Hadden ie wol ais van hom heurt? Tot veur kört dochde ik bie dizze noam allinneg man aan Kovviebranderij Neuteboom. Ie waiten wol, van Max Havelaar kovvie. Hail zuver. Mor n joar of vieve leden kwam ik midden in t Westen aan proot mit aine oet Grunnen. Ie waiten hou dat geit, den ist al gaauw: woar kommen joe weg? Oet Westerwolle zee ik. 'O oet t laand van Neuteboom?' zee de aander. Hai zel t wol nich zain hebben, want wie blijft Grunnegers ja, man van binnen haar k ogen as theeschuddeltjes. 'Ie mainen Cees Nooteboom?' pebaaierde ik nog. Kön ja weden dat e barrel wat in toeze haar. Man nee, t kwam der al wat minder vlugge oet, hai beduilde toch echt 'Nèuteboom'.

Vanzulfs heb k t nich op mie zitten loaten en bin k aanderdag gliek zuiken goan op t internet. En t was mor even bie goan of ik von 'De verzamelde werken van J.H. Neuteboom' van Geert Luth. Op Knoal (in Ter Moars) hebben ze schriever al in 1970 eerd mit Meester Neuteboomschool, man in Westerwolle, alderdeegs in Zèlmg, kennen maisten hom nich en vin je ook sikkom niks van hom terugge. Mor doar komt veraandern in.

Neuteboom is geboren in Vlagtwedde op 12 september 1865. Hai hef ook n zetje in Zuudbrouk woont. In 1884 hul e diploma aan Kweek in Deventer en wui e meester in Zèlmg. Doar hef e les geven tot 1896 en dou wui e onderwiezer in Den Hoag. Hij is traauwd mit Zèlmg hoofdmeesters Wilmina Fekken.

Neuteboom hef tussen 1919 en 1929 verhoalen en gedichten schreven in t Westerwolds. Zien verhoalen bint n filmke - n soort vrouge Polygoon- van t gewone levent van

gewone mensken aan t inde van 19e aiw. Zitten hoast even bie (over)grootollen op schoot en heuren weer woorden dij ollen vrouger brukende man dij hailendoal oet zicht bint. Vrouger, dou krijen nog gain konten hadden en soldoaten nog mit jampotten gooiden, zeden ze bie ons thoes.

Ain van bekindste verhoalen van Neuteboom is 'Zien leste dreum'. t Geit over ol boer en wedeman Jan Jurriens dij in dreum zien vraauw Hebeltien weer zug. Hebeltien vragt hom: 'Hest dien heu in schure?'. Jan: 'Joa k heb mien heu in schure en mien laand in zoad'. 'Kom den mit mie' zegt Hebeltien. Jan bedinkt zuk nich en geit mit 'noar boven'. En zo is Jan Jurriens oet tied as Stoet-Timmer anderdoags mit broodkörv langs komt.

De verhoalen bint as goldklompkes under n loagke stof. Even ofstubben en t glinstert. Toal is in t begun even wennen. Stoerste woorden kinnen ie t beste even fluustern. Den ist goud te doun en ook hail schier veur Grunnegers van boeten Westerwölle.

Jan Hendrik Neuteboom is zulm op 17 oktober 1929 oet tied kommen. Non 80 (vaaier stiege) joar loater holdt Verainen veur genealogie en geschiedenis 'Westerwolde' op zotterdag 12 december in 'De Sprankel' in Zèlmg n biezondere bieaankomst over Neuteboom. Binnen nuigt. Geert Luth holdt n lezen over hom. Der wordt n gedicht van hom -umzet in n laid- zongen. en 'Zien leste dreum' wordt veurlezen. En aan t ènde poot Vlagtwedder wetholder Seine Lok n neutenboomke op stee woar vrouger school van Meester Neuteboom stön. En zo komt dizze -kaant vergetenschriever weer vannijs in blui. Teminzent ast n beetken smui lopt mit bestoeven. Man doar bin ve ja zulm bie.

Meester Jan Hendrik Neuteboom

G. LUTH

Jongstleden 17 oktober was de 80ste sterfdag van meester Jan Hendrik Neuteboom.

Wie was Jan Hendrik Neuteboom?

Hij is geboren op 12-07-1865 te Vlagtwedde als de oudste zoon van Jan Lubertus Neuteboom en Tetje Heikens.

Vader Jan Lubertus Neuteboom noemde zich tuinman bij de militaire keuring in 1853. Vijf jaar is hij in militaire dienst geweest. Elf jaar later bij zijn huwelijk was hij commies der rijksbelastingen.

Jan Lubertus behoorde tot de Evangelisch Lutherse Gemeente.

Hij trouwde op 01-10-1864 in Beerta met Tetje Heikens. Hij woonde toen in Vlagtwedde, op nr. 38b. Na hun trouwen werd Tetje in Vlagtwedde ingeschreven, zij kwam uit Beerta waar ze winkelleisje (winkeldiensche) was.

Het gezin Neuteboom verhuisde vele malen, in november 1865 naar Scheemda, op 30-03-1867 naar Zuidbroek. In 1870 woonde het gezin in Groningen, eerst in de Rabenhaupt-

straat en later aan de Lage A. In 1876 woonden de Neutebooms in Rotterdam. In mei 1878, toen Jan Hendrik twaalf jaar was, overleed zijn moeder in Groningen. Dit doet vermoeden dat zij in het ziekenhuis heeft gelegen, maar de overlijdensakte kan dit vermoeden niet bevestigen. De Neutebooms woonden in 1878 in Bellingwolde en op 28-08-1880 zijn ze vanuit Groningen (Lodewijkstraat) naar Nieuweschans verhuisd. Jan Lubertus was toen verificateur (= ambtenaar van de belastingen die de echtheid van de belastingopgaven moet onderzoeken).

Op 05-01-1895 werd Jan Lubertus, ontvanger van belastingen, ingeschreven in Veendam. Op 23-03-1903 is hij van Veendam naar Den Haag gegaan, daar woonde hij aan het P. Krugerplein.

Jan Lubertus is na het overlijden van zijn vrouw niet hertrouwd.

JAN LUBERTUS NEUTEBOOM

Geb. 29-06-1834 Deventer
ovl. 18-11-1906 Den Haag, 72 jaar
z.v. Jan Hendrik Neuteboom, stoeldraayer
en Johanna Christina van den Berg
Gehuwd op 01-10-1864 te Beerta

Ze kregen de volgende kinderen te: Vlagtwedde (1), Slochteren (2), Zuidbroek (3), Winschoten (4) en Rotterdam (5):

1.	12-07-1865	Jan Hendrik	x	Sellingen 28-07-1899	Wilmina Fekken
2.	20-11-1867	Egbertus	x	Loppersum 25-03-1896	Aaltje Westerman
3.	03-12-1870	Johan Christiaan	x	Stedum 10-04-1905	Grietje Jensema
4.	16-06-1873	Gerhardus Stephanus	x	Winschoten 26-03-1908	Geertruida Groeneveld
5.	30-05-1876	Boudewijn Berend		in 1906 nog ongehuwd	

TETJE HEIKENS

geb. 11-03-1837 Bellingwolde, nr. 299
ovl. 09-05-1878 Groningen, 41 jaar
d.v. Egbert Haykens, bakker
en Grietje Steffens Brouwer

Jan Hendrik Neuteboom

Jan Hendrik Neuteboom behoorde tot degenen, die gebruik maakten van de nieuwe opleiding tot onderwijzer, Deze opleiding was het gevolg van de Onderwijswet van 17-08-1878 van de liberale minister Kappeyne van de Copello. De wet was gericht op aanzienlijke

kwaliteitsverbetering van het openbaar onderwijs. Een paar bepalingen:

- Hogere eisen aan de onderwijzer.
- Betere opleiding van deze beroepsgroep aan rijkskweekscholen

- Schoolgebouw moest aan wettelijke eisen voldoen.
- Getrouw schoolbezoek werd bevorderd.
- Het aantal leerlingen per klas werd verkleind.
- De overheid ging 30 % van de kosten betalen. (Vanouds zorgde de kerk voor onderwijs).

Voor de opleiding aan de rijkskweekscholen waren veel meer belangstellenden, dan dat er plaatsen waren, zodat alleen de beste kandidaten in aanmerking kwamen. Door strenge selectie kregen veelbelovende jongelui de gelegenheid aan deze nieuwe scholen voor onderwijzer te studeren.

Deventer¹

Jan Hendrik Neuteboom deed toelatingsexamen aan de Rijkskweekschool in Deventer. Van 4 t/m 10 juli 1880 werd hier een vergelijkend toelatingsexamen gehouden voor 21 beschikbaar gestelde rijksbeurzen voor de cursus 1880-1884. De lat lag hoog. Van de 76 aangemelde kandidaten kon minder dan één derde een beurs krijgen. Jan Hendrik slaagde met in totaal 29 ½ punten, terwijl maximaal 46 punten te behalen waren. De beste leerling slaagde met 36 ¾ punten.

Jan Hendrik werd op 07-08-1880 ingeschreven in de Burgerlijke Stand in Deventer. Op de Rijkskweekschool werd les gegeven in de volgende vakken.

(De getallen achter de vakken geven het aantal lessen aan, dat per week [in vier jaar] aan dat vak besteed moest worden: 24 uur Nederlands betekent dus vier jaar lang zes lessen per week.

- nederlandsche taal (lezen, taalkunde, stijl en letterkunde) 24
- kennis der natuur (natuurlijke historie, natuurlijke scheikunde) 16
- zang- en toonkunst 14
- aardrijkskunde (wis- en natuurkunde en staatkundige kaartschetsen) 12
- teekenen 12
- wiskunde (stel- en meetkunde) 11
- rekenen 10
- gymnastiek 8
- fransche taal 8

¹ Op deze Rijkskweekschool zaten veel leerlingen uit het noorden en oosten van het land, ook uit Friesland.

- algemene geschiedenis 6
- opvoeding en onderwijs 6
- hoogduitsche taal 6
- vaderlandse geschiedenis 5
- schrijven 3
- anatomie (physiologie, gezondheidsleer) 3

Totaal 144 uur
(144 uur in vier jaar is 36 lessen per week).

Opm. 14 uur zang en toonkunst lijkt nu wel erg veel, terwijl 6 uur opvoeding en onderwijs wel erg mager lijkt.

Veel leerlingen woonden met z'n vieren in een kosthuis. De school selecteerde deze kosthuizen, waar de voeding goed was, maar de opvoeding niet altijd optimaal.²

Daar Jan Hendriks vader uit Deventer afkomstig was, is de kans groot dat Jan Hendrik hier bij familie in de kost is geweest. De rijkstoelage bedroeg fl. 300 per jaar, dit was evenveel als een jaar kostgeld, dus geen zakgeld.

Onder de kop 'gezondheid' vinden we in het archief van de school, dat twee leerlingen zijn overleden. Men heeft onderzoek gedaan naar de hoeveelheid opgegeven huiswerk en ontdekt dat de leerlingen veel te hard werkten. Daarop heeft de school het huiswerk met een derde verminderd. "Zeer vele der kwekelingen echter werken te veel. Omdat zij uit ijver hun taak te breed opvatten en hiervoor is en moet ook voortdurend gewaakt worden."

In de zomer van 1884 slaagde de hele klas voor het eindexamen.

Sellingen en Sellingers

Jan Hendrik Neuteboom werd op 01-08-1884 tweede onderwijzer in Sellingen aan de school van de toen zes en vijftigjarige hoofdonderwijzer Willem Fekken. De school was een nieuw gebouw dat op 21-09-1883 was aanbesteed.

² Rijksarchief Zwolle: Archief Rijkskweekschool Deventer, daarin:

1 Verslag. v.d. werkzaamheden en toestand der Rijkskweekschool 1880/1881

33 (Toelatings)Examenlijst cursus 1880-1884

34 Toelatingsexamen juli 1880

Jan Hendrik was net 19 jaar geworden toen hij in Sellingen kwam en hij bleef tot 1896, dat is tot zijn 31ste.

Jan Hendrik Neuteboom 1865–1929

In de Burgerlijke Stand van Vlagtwedde vinden we in het boek 'dienstknechten, dienstmaagden en ongehuwden' dat Jan Hendrik Neuteboom in 1884 in Sellingen ging inwonen op nr. 43 bij Hendrik Christjaans Kramer, geb. 19-06-1837 te Sellingen en zijn vrouw Ellechiena Dubben, geb. 14-07-1850 te Oude Pekela. Zij waren op 14-06-1875 te Sellingen getrouwd.

Het gezin Kramer heeft tegenover de Gereformeerde kerk gewoond.

Neuteboom geeft in 1884 als godsdienst Evangelisch Luthers op; dit is later veranderd in 'geen'.

Hendrik Kramer was kleermaker, maar hij wordt ook brievenaarder (voorloper van de postkantoor-houder) en logementhouder genoemd. Bij hem hield ook de ontvanger zitting.

In 1889 zijn Hendrik Kramer en zijn 13-jarige zoon Christjaan twaalf dagen na elkaar overleden, vader Hendrik op 22 oktober en Christjaan op 3 november.

In 1890 wordt weduwe Kramer hoofdbewoner en brievenaardster genoemd.

Of meester Neuteboom na Kramers overlijden bij zijn vrouw is blijven wonen, is niet bekend,

maar volgens overlevering zou hij aan de Dorigweg op F 30, in het zogenaamde bakkershuis, hebben gewoond.

Vanaf 1880 tot zijn overlijden in 1910 woonde hier Roelf Bakker, van beroep bakker, geb. 1856 in Odoorn.

Meester Neuteboom was een sportieve man. Volgens dezelfde overlevering zwom hij dagelijks, zelfs in de winter, in 't Ol Daip. Zijn buurjongen, op F 31, Berend Draadjer, geboren in 1887, heeft als kind vaak de aardappels voor de meester geschild.

Hoewel er bij de Neutebooms thuis Nederlands werd gesproken, zal Jan Hendrik ongetwijfeld in Scheemda, Zuidbroek en Bellingwolde het plaatselijke dialect op het schoolplein hebben gesproken. Grootmoeder Grietje Brouwer in Nieuwe Pekela zal ook Gronings hebben gesproken.

In de twaalf jaar dat Neuteboom in Sellingen les heeft gegeven, heeft hij dagelijks het Westerwolds gehoord, en zijn verhalen en gedichten, bewijzen dat hij dit dialect grondig heeft geleerd.

Hij heeft de Sellingers horen vertellen over mensen, die in het dorp van zich hebben doen spreken. Jan Hendrik heeft die verhalen goed onthouden, mogelijk heeft hij ze in Sellingen al opgeschreven.

Zo'n twintig tot dertig jaar later, tussen 1919 en 1929, heeft hij die verhalen en nieuw werk gepubliceerd in het *Maandblad Groningen*

Dat een groot deel van zijn verhalen zich in Sellingen en omgeving afspeelt, blijkt o. a. uit de plaats- en veldnamen: De Noord-es, de Zuides, de Stroute, de Vennekampen, de Olle Kampen, de Wieve, de Beetse, 't Börgerbosk, 't Zeuvenmeersveen, de Laimdobben, de Meulenkampen, de Lammerweg, Hasseburg, Jipsingboerenscheiding, de Pallert, Laude, Laudermarke, enz.

En de mensen heetten o.a. Huiting, Bruggers, Meendering, Hensums, Moorlag en Twiest. Vaak verwijst hij naar historische personen: Okkebaos: de timmerman/aannemer Okke Engelkes. De dominee die plat sprak was de gereformeerde predikant W. van Asselt.

Het is natuurlijk niet moeilijk om in 'Wilke Walster' Wilke Hesse te herkennen.

Door Neutebooms verhalen kunnen we als het ware terugtreden in de tijd. De omstandigheden, de gebruiken, de manier van optreden, het conservatisme, de onbuigzaamheid, de

opvoeding, enz. zijn in ieder geval voor mij zeer herkenbaar.

Hij schreef ook over boeren en hun liefde voor hun werk, hun boerderij en hun trots.

“Jan Hilverts dus de plaotse zain laoten.” Zijn ideaal was: “Zien zeun te maoken tot 'n boer in glorie en riekdom... Boer te wezen is het hoogste.”

In de tijd dat Jan Hendrik in Sellingen woonde, beijverden een aantal bewoners zich voor het verkrijgen van een straatweg van Vlagtwedde naar Ter Apel en een boterfabriek. Hieraan werden veel vergaderingen gewijd. Een schoolmeester wordt geacht goed te kunnen schrijven, vandaar dat Jan Hendrik in de voorbereidingsfase een aantal van deze vergaderingen bijwoonde vaak als notulist.³ De melkfabriek werd in 1898 in Laude geopend. De straatweg pas in 1906.

Huwelijk

Jan Hendrik Neuteboom was in 1884 19 jaar toen hij in Sellingen kwam wonen en zijn toekomstige vrouw 20 jaar. Van een romance weten we niets. Pas vijftien jaar later, toen hij al drie jaar in Den Haag had gewoond kwam hij naar Sellingen terug om er op 28-07-1899 te trouwen met **Wilmina Fekken**, die daar op 10-07-1864 geboren was als dochter van hoofdmeester Willem Fekken (zijn vroegere baas) en Wubbina Hendriks Buining. Moeder Wubbina was reeds in 1893 in Sellingen overleden. Wilmina deed daarna thuis de huishouding. Ze was tevens onderwijzeres “nuttig handwerken” op de school van haar vader.

Opmerkelijk is dat geen van Jan Hendriks familieleden voorkomen op de huwelijksakte. Wel twee broers van Wilmina: Hendrik, 33 jaar, boekhouder te Groningen en Jacob, 31 jaar, hofmeester in Amsterdam. Haar andere getuige was Jannes Krijthe, 37 jaar, die in 1893 derde onderwijzer in Sellingen was geworden. De vierde getuige was de gemeenteklerk Jarke Engelkes, 24 jaar.

Verder blijkt uit de huwelijks bijlagen dat Jan Hendrik niet zelf in militaire dienst is geweest, hij heeft een remplaçant gehad.

Wilmina Neuteboom-Fekken werd op 01-08-1899 in Den Haag ingeschreven. Daar werd op 27-03-1905 hun enig kind geboren: Jan Lubertus Neuteboom.

Jan Hendrik en zijn vrouw Wilmina waren niet honkvast. Tussen 1899 en 1929 hebben zij op minstens acht verschillende adressen gewoond.

Wilmina's zuster Alberdine Fekken die op 20-12-1861 in Sellingen was geboren, is in 1901 met haar vader naar Oude Pekela gegaan. Na diens overlijden is zij op 26-08-1905 ingetrokken bij haar zuster en zwager in Den Haag. Twintig jaar later, op 27-11-1925 is zij naar Oegstgeest gegaan.

Jan Hendrik Neuteboom overleed in Den Haag op 17-10-1929, oud 64 jaar. Dit wordt vermeldt in de *Haagsche Courant* van zaterdag 19-10-1929 onder ‘overlijden’ van de Burgelijke Stand. (Overlijdensakte nr. 3903 op 19 november).

Drie jaar later op 17-11-1932 trouwde Neutebooms zoon Jan Lubertus in Borger met Aafke Janna Heinz, die op 11-06-1905 in Nieuw-Buinen was geboren. Haar vader en broers hebben daar op de glasfabriek gewerkt. Aafke en Jan Lubertus hadden elkaar leren kennen op de Groninger Vereniging in de hofstad. Aafke werkte toen in een Schevenings sanatorium. Jan Lubertus was notaris aan de Fuutlaan in Den Haag.

Moeder Wilmina Fekken heeft tussen 1932 en 1938 in Den Haag op drie verschillende adressen ingewoond. In 1938 ging zij met een echtpaar naar Groenloo, waar zij op 22-01-1943 overleed, 78 jaar oud.

Zie voor meer informatie G.Luth: *De verzamelde werken van J.H.NEUTEBOOM, verhalen, schetsen en gedichten in het Westerwolds*, uitgegeven in 2001.

Tijdgenoten

Neuteboom behoort tot de eerste generatie jonge mannen, die de nieuwe opleiding tot onderwijzer aan een rijkskweekschool heeft gevolgd. Zij hebben kunnen profiteren van de opwaardering van het beroep van onderwijzer, waardoor het een aantrekkelijke opleiding werd voor hen die maatschappelijk wilden opklimmen. Veelbelovende jongelui zijn hier gevormd.

³ Van der Ploeg, *Van Klooster en Karspel, van Ter Apel tot Sellingen*, 145. Uitg. Rabobank Ter Apel - Sellingen, 1981.

Zo was meester Jac. P. Thijsse, de nationaal bekende milieubewuste bioloog, net als Neuteboom geboren in 1865.

Naar beiden is in de provincie Groningen een school genoemd. De Jac. P. Thijsse-school in Hoogkerk en in Stadskanaal de Meester Neuteboomschool.

Andere jonge onderwijzers waren maatschappelijk bevoegen, zij probeerden hun idealen te verwezenlijken in de politiek. Na de eerste parlementaire verkiezingen in 1918 waren van de honderd gekozene volksvertegenwoordigers er veertien onderwijzer.

De verbeterde opleiding zal één van oorzaken zijn geweest dat de tweede helft van de 19e eeuw een aantal onderwijzers uit Westerwolde zich kenmerkte, niet alleen door hun liefde voor de taal, maar ook door hun literaire aspiraties in de volkstaal.

Neuteboom was dan ook geen eenling. Hij behoorde tot een generatie Westerwoldse dialectschrijvers die allen tussen 1857 en 1866 zijn geboren. Uit niets blijkt dat deze onderwijzers een soort 'literaire club' vormden, waar ze elkaar ontmoetten en elkaar inspireerden. Wat ze gemeen hadden was dat zij bijna even oud waren, allemaal als onderwijzer werkten en verhalen schreven in het Westerwolds.

Een goed voorbeeld is Jans Verver, die met "zijn bouwstenen veur 't Westerwolds" aan een Westerwolds woordenboek is begonnen, dat echter nooit is voltooid. Van zijn zes sprookjes zijn er nog maar twee gepubliceerd.⁴

Het gaat hier om de volgende schoolmeesters:

- Jan Pieter Bloemhoff, geb.1857 Nieuwe Pekela, maar opgegroeid in de Mussel. Hij werkte als kwekeling in Beerta en als onderwijzer in Finsterwolde en Noordbroek.
- Ammo Henderikus Smith, geb. 1860 Onstwedde, onderwijzer in Heiligerlee, Zuidbroek en Veendam.
- Jans Verver, geb. 1861 te Klooster Ter Apel, onderwijzer in Finsterwolde, Zwolle, Tiel, Dordrecht en Leiden.
- Jan Hendrik Neuteboom, geb. 1864 te Vlagtwedde, onderwijzer in Sellingen en Den Haag.

- Harm Kraai, geb. 1866 te Jispsinghuizen, onderwijzer in Beerta en Winschoten; later was hij journalist.

Pas in 1966 kreeg ik het boekje *Westerwolds een verkenning* in handen, (zie voetnoot 4). Neutebooms verhaal *Geerts Marijke en heur vaôder*, vond ik prachtig. Het ademde de sfeer, die ik proefde uit de verhalen van mijn moeder (geb. 1902).

Ik had Neutebooms verhalen graag al in mijn jeugd willen lezen, daarom heb ik mij er later voor ingespannen zijn totale werk gepubliceerd te krijgen.

Het werk van Neuteboom kan ons helpen niet alleen het Westerwoldse dialect beter te doorgronden, maar het helpt ons ook onszelf beter te leren kennen.

⁴ Zie 'Westerwolds, een verkenning' onder red. van Prof. dr. K.Heeroma: 'Luttek Doemken' door J.Verwer, bl. 34

Een bruidslaken en -sloop uit 1826.

J.S.A. HUIZING

In mijn bezit bevinden zich een aantal oude lakens en slopen. Eén van de lakens en een (bijbehorende) sloop zijn voorzien van borduurwerk in kruissteek, het jaartal 1826 en de initialen HRG.

Zo'n 20 jaar geleden had ik geen idee waar deze initialen voor stonden en, hoe mijn voorouders hier aan gekomen waren. Maar daar ben ik inmiddels achter gekomen.

Verklaring

Initialen

De initialen staan voor: **Harmke Reints Goring**, nummer 23 op mijn kwartierstaat en dus mijn over-overgrootmoeder. Harmke is op 21-8-1802 te Ellersinghuizen geboren als kind van Reint Harms Goring en Albertien Wubbes Folkers. (zie Wegman, Onstwedde, deel II, de gehuchten, blz. 225 en 226)

Datum (1826)

Harmke trouwde op 7-7-1826 te Vlagtwedde met Jacob Jans Roelfsen/Roelfsing, geboren op 5-8-1792 te Wollinguizen en zoon van Jan Roelfs Roelfsen en Janna Jans Brouwer. (zie Wegman, Vlagtwedde, deel II, de gehuchten, blz. 367)

Bewaarders

De 2^e generatie, die deze combinatie bewaard heeft was: hun dochter Jantje Jans Roelfsing, geb. 22-6-1842 te Blijham, op 23-3-1877 te Blijham getrouwd met Berend Feebes Hamster, landbouwer te Koudehoek (zie Bellingwolde vroeger en nu, deel 1, bladzijde 140).

De 3^e generatie, die deze combinatie bewaard heeft was: hun dochter Harmine Hamster, geb. 27-3-1878 te Koudehoek, getr. 4-9-1900 te Bellingwolde met Jan Snelte Huizing. (zie boerderijenboek Vriescheloo, bladzijde 374).

De 4^e generatie, die deze combinatie bewaard heeft was: hun zoon Geert Jan Huizing, geb. 21-11-1901 te Vriescheloo, getr. 19-11-1943 te Bellingwolde met Jacoba Geertruida Sophia Greeven. (zie boerderijenboek Vriescheloo, bladzijde 374).

De 5^e generatie, die deze combinatie thans bewaard is: hun zoon Jan Snelte Adriaan Huizing, de schrijver van dit artikel.

Laken

Het laken is gemaakt van linnen, dat zeer waarschijnlijk van een handelaar in linnen is gekocht. Aangezien in die tijd de banen linnen niet breder dan ca. 70 cm konden worden gemaakt, zijn er dus 2 banen naast elkaar gezet. Dit aan elkaar zetten is in dit geval gedaan met gebruikmaking van een zogenaamd 'tussenzetsel'. Dit bestaat uit een strookje handgemaakte zogenaamde *Antwerpse potten kant*. Ook deze kant zal weer van een handelaar zijn betrokken. De naam *potten kant* komt omdat de versiering in deze soort kant veel lijkt op een bloempot met een plant erin. Dat is hier herkenbaar, maar wel gestyleerd.

De afmetingen van het laken zijn ca. 195 cm lang en ca. 162 cm breed.

Borduursel

Op de beide linnen helften van het laken is een voorstelling geborduurd. Dit zal Harmke ongetwijfeld zelf hebben gedaan. De voorstelling is op beide helften identiek geweest, door slijtage is een deel van het garen vergaan en daarom zien ze er nu niet meer identiek uit.

Het borduurgaren was oorspronkelijk zwart, maar één van de vorige generaties Huizing moet het met een modern wasmiddel hebben gewassen, waardoor het lichtbruin is geworden.

Dit borduren met zwart garen is gedurende een korte periode op een paar plaatsen in Nederland populair geweest, o.a. in de omgeving van Winschoten en Westerwolde. Het garen is geïmpregneerd met een zwarte kleurstof, maar soms zijn hiervoor verkeerde ingrediënten gebruikt, waardoor de kleurstof uiteindelijk het garen 'opvreet'. (Daar heb ik ook voorbeelden van).

Wat opvalt – en typisch Gronings is – is dat de G als het ware 'gekroond' is.

Sloop

Aan de bovenzijde van de sloop is weer een strookje *Antwerpse pot kant* verwerkt, met een ander patroon als is toegepast in het laken.

Vermoed wordt, dat de toegepaste kant – met een Lodewijk de XVI^{de} motief - echter ouder is, mogelijk eind 18^e eeuws. Er kan hier dus sprake zijn van het lang opbergen in het kabinet van een strookje kant, maar ook een toepassing als '2^e hands' is mogelijk.

Ook hier weer het jaartal 1826 en de initialen HRG in zwart gebordeerd, de G is ook hier weer 'gekroond'.

De conclusie was, dat dit een zogenaamd bruidslaken en -sloop zijn, door Harmke gemaakt voor haar uitzet, met de afmetingen voor gebruik in een bedstee.

Bronnen

De heer en mevrouw Pilat van het *Kostuummuseum* te Noordhorn.

Het boekje van mevrouw Stevan van het *Textielmuseum* te Winschoten, betreffende met zwart garen geborduurd textiel.

Laarman te Heiloo

Vader, zoon en kleinzoon

G. LUTH

DEEL I

WILHELMUS LAARMAN

Wilhelmus Laarman, schout van Heiloo 1755-1805

De Laarmanstraat en het grafzerk van de familie Laarman in de Witte Kerk zijn bewijzen dat schout en secretaris Wilhelmus Laarman tijdens zijn leven iemand was die meetelde in de Heillose dorpsgemeenschap.

Straatnaambord Laarmanstraat

Genealogie van de familie Laarman

Ernst Jans Laarman

Ernst werd geboren ca. 1687 te (Levern⁵) in Duitsland, hij overleed tussen 1752-1758 te Vlagtwedde, zoon van Johan Herman Laarman en N.N.

Vader Johan Herman Laarman van Raden ⁶) huwde 12-10-1710 te Vlagtwedde met Trijntje Berents van Halte (bij Weener in Reiderland ?). Johan kwam in 1710 naar Vlagtwedde als koeherder. Zijn zoon Ernst heeft kennelijk goed geboerd want zijn kinderen sloten huwelijken met goede partijen.

Ernst Jans Laarman huwde op 04-04-1717 te Vlagtwedde (h.c. 2/4) met **Sijben Jans**, geb. ca. 1692 te Vlagtwedde. ⁷

Ernst Laarman was daar tien maanden voor zijn huwelijk op 28-02-1716 aangenomen als lidmaat van de 'Christelijke Gemeente' (lidmaat nr. 710). Sijbe Jans was reeds op 03-06-1712 aangenomen (lidmaat nr. 621). Ernst Laarman woonde vanaf 1729 in Vlagtwedde op 'de Olde Smids Plaetse'.⁸ Sijben was een dochter van Jan Roelfs en Aeltien Jans. Haar overlijdensdatum vinden we op de zerk van het familiegraf in Heiloo: 19-07-1764.

Ernst Jans Laarman en Sijben Jans lieten in Vlagtwedde de volgende kinderen dopen:

26-12-1717 Trijntien	geen gegevens	
14-04-1720 Jan	x Jantijn E.Haselhoff	Vlagtwedde 30-10-1750
13-08-1724 Herman/Harm	x Rixte Jarckes Meeningh	Vlagtwedde 28-01-1758
06-04-1727 Aeltien	overl. vóór 25-10-1733 te Vlagtwedde	
10-07-1729 Wilhelmus	x 1 Judik Rentink	Den Haag 20-04-1755

⁵ Levern tussen Osnabrück en Minden, ten noorden van het Eems-Wezer Kanaal

⁶ Rahden, ten noordoosten van Levern [nu aan de spoorlijn]

⁷ Zie: C.J.Wegman en R.M.A.Wegman: 'Westerwolders en hun Woningbezit van 1568 tot 1829'. Het kerspel Vlagtwedde deel I, 57,58 168 en 169.

Zie ook het Driemaandelijks Tijdschrift van de 'Vereniging voor Genealogie en Historie *Westerwolde*', jaargang 12, september 1991, bl. 82.)

⁸ C.J. en R.M.A.Wegman: *Westerwolders en hun woning bezit van 1568-1829: Het kerspel Vlagtwedde deel I*, 166-169).

21-03-1732 A(eltien ?)	x 2 Josina Elizabeth Janssens geen gegevens	Heiloo 10-07-1778
25-10-1733 Aeltien	overleden na 30-10-1750	

Volgens het huwelijkscontract van Jan Ernst Laarman en van Jantjen Engelbertus Haselhoff op 30-10-1750 te Vlagtwedde opgemaakt, krijgt Jan Ernst na het overlijden van zijn ouders de vaste goederen, huis en landerijen, met dien verstande dat hij en Jantjen zijn ouders tot het einde zullen moeten verzorgen. Daarmee worden Harm, Willem en Aeltijn 'onterft'. Wel zal Aeltijn na Sibbens overlijden haar moeders kleren erven.⁹

Deze gelofte schijnt niet te zijn nagekomen, want in het huwelijkscontract van Harm Laarman en Rixte Jarckes Meeningh op 28-01-1758 te Vlagtwedde opgemaakt, neemt moeder Sibben Jans, haar zoon en zijn bruid op in haar huishouding en stelt hem 'in possessie' van al haar goederen. Vader Ernst is dan al overleden. Harm en Rixte namen dus de boerderij/keuterij van zijn moeder over, maar als tegenprestatie nam het bruidspaar zijn moeder 'er bij', zij namen aan haar tot haar dood te zullen verzorgen. (Harm Laarman is overleden in 1805 en zijn vrouw in 1796).

Ook deze belofte schijnt niet te zijn nagekomen, want Sibben is, volgens het lidmatenregister van Vlagtwedde, naar Heiloo, dus naar Willem, haar derde zoon, vertrokken. Datum van vertrek wordt echter niet vermeld. In Heiloo wordt haar aankomst en ook haar overlijden niet vermeld, maar op de zerk van het familiegraf van Laarman vinden we haar overlijdensdatum.

Wilhelmus Laarman is gedoopt op 10-07-1729 te Vlagtwedde en overleden 23-01-1805 te Heiloo, op 75-jarige leeftijd. Wat Wilhelmus tot 1755 heeft gedaan is niet bekend. Hij is reeds vóór 1755 naar Heiloo gekomen, want in januari van dit jaar kocht hij in Heiloo van de weduwe van schout Pieter van der Horst (die hertrouwd was met Gerrit van de Mate) een woonhuis met erf en boomgaard voor 1300 gulden, daarbovenop betaalde hij 32 gulden en 10 stuiver als 40ste penning (2 ½ %).

Opmerkelijk is dat Laarman toen (in)woonde op Huize Ter Coulster, mogelijk als privé secretaris van Jacob van Catz, heer van Heijloo en Oesdom. (Heiloo en Oesdom waren aanvankelijk aparte ambachtsheerlijkheden. In 1509 werden ze definitief samengevoegd. De nieuwe eenheid heette nog heel lang Heiloo en Oesdom.

De woning die Laarman kocht was het huis waar alle jaren de schouten van Heiloo woonden. Verder valt op dat hij dit 'schoutenhuis' koopt, terwijl zijn voorganger, George Conraad Iken, nog als schout in functie is. Deze bewoonde dit huis kennelijk niet.

Het 'schoutenhuis' lag in de kerkbuurt, waarschijnlijk dicht tegen herberg 'De Prins'¹⁰, ongeveer tussen de Witte Kerk en het Huis Nijenburg. Vanaf zijn huis had Laarman vrij zicht op de Nijenburg.¹¹ (Schepenakten 91).

W. Laarman stond in dienst van ambachtsheer Johan Jacob van Catz (Cats) [1704-1773], Heer van (ter) Coulster, Heiloo en Oesdom. Jacob van Catz, zoals hij meestal wordt genoemd, erfde in 1743 de titel heer van Heiloo van zijn 'oom'. Als heer van Heiloo benoemde hij schout en schepenen.

In 1742 werd Jacob van Catz schepen van Alkmaar. Later werd hij aldaar burgemeester en in 1762 ook dijkgraaf van het hoogheemraadschap van de Hondsbossche Duinen tot Petten. Jacob van Cats overleed in 1773 op het Huis Ter Coulster en werd bijgezet in de grafkelder van de familie in de Witte Kerk in Heiloo.

In de loop van 1755 bleek steeds duidelijker dat George Conraad Iken, schout van Heiloo en Oesdom, zijn plicht verzaakte. In de zomer van 1755 is hij met vrouw en kinderen gevlucht, nadat hij eerst nog een greep in de kas had gedaan.

Jacob van Catz zal toen zijn privé secretaris gevraagd hebben orde op zaken te stellen.

⁹ Zie 'Kroniek van het geslacht HASELHOFF', 160

¹⁰ Uitspanning De Prins was destijds een bekende herberg in Heiloo; het stond ongeveer waar nu het politiebureau staat.

¹¹ Huis Nijenburg en de bijbehorende landerijen zijn sinds het midden van de 18de eeuw eigendom geweest van de families Van Egmond van de Nijenburg en Van Foreest. Thans in het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser.

Eind 1755 overlegt Laarman de uitkomst van de 'desolate boekhouding' van schout George C. Iken, 'gewesene secretaris van Heijloo en Oesdom, over het jaar 1754 tot en met augustus 1755'¹². Vanaf 1 september 1755 treedt Laarman op als secretaris in Heiloo.¹³ Op 31 december van dat jaar legt hij verantwoording af van zijn totale boekhouding. Bij die gelegenheid noemt Laarman zich schout en secretaris van Heiloo. Hij ging meetellen in Heiloo.

Vanaf 25-04-1756 maakte Laarman de huwelijksprotocollen op van de Heerlijkheid Heylo en Oesdom. Vóór in het boek waarin de protocollen werden opgetekend, staat een model huwelijksakte, die hij ter gelegenheid van een huwelijksvoltrekking moest voorlezen. Onder de akten staat meestal:

"Mij present als secretaris, (getekend door) Wm Laarman."

Aan het begin van elk nieuw jaar begint hij de boeken met wat men zijn opdracht zou kunnen noemen:

"Staat van verantwoordinge van Wilhelmus Laarman, als secretaris der heerlijkheid Heijloo en Oesdom, hebbende de Co(l)lecte van de Imposten op de Collaterale Successien, item de viertigste Penningen van de roerende en onroerende Goederen, als mede de XL (en LXXX-ste) [penningen] op de Schepen met de aan kleve van dien, item van de Boeten van de ongefundeerde Processen, en Eijndelijk 't trouwen en begraven." (DTB 11, 57).

Huwelijksaankondigingen ondertekende Laarman met 'In kennisse van Mij, W.Laarman, secret.' Tegen 31 december deed Laarman verantwoording van zijn boekhouding "ten Raadhuse" (DTB Heiloo, 11, 22). In 1759 noemt hij zich " Wm. Laarman, schout en secretaris deezen Heerlijkheid".

Schout en secretaris

Volgens het Middelnederlandsch Handwoordenboek van J.Verdam was een schout:

1 een bestuurder of opzichter over de bezittingen van een bijzonder persoon (of stichting)

2 rechterlijke ambtenaar, die in civiele zaken rechtsprak.

Voor 1811 werden gemeentes in Holland bestuurd door een schout en schepenen. Zij vormden het plaatselijk bestuur en vaardigden keuren en verordeningen uit. Bij rechtszaken trad de schout op als een soort officier van justitie. De schepenen waren doorgaans gegoede burgers die de schout bijstonden in zijn taak. Zij hielden op sommige dagen zitting voor het registreren van aktes rond huwelijken, testamenten en andere verklaringen.

Tot en met 1753 kende men veelal een schout en een secretaris. De secretaris stelde de aktes op en hield de administratie bij. Vanaf dat jaar was het toegestaan dat één persoon zowel het ambt van schout als dat van secretaris mocht uitoefenen.

Hoe Laarman de functie van schout en secretaris heeft gekregen weten we niet, maar het was niet ongewoon dat zo'n ambt werd gekocht van de heer. In dit geval van Joh. Jacob van Catz, heer van Heylo en Oesdom. Het lijkt er op dat Laarman in 1755 de juiste man was, die op het juiste moment op de goede plek aanwezig was.

Als secretaris moest Laarman ook de akten van koop en verkoop, opmaken, waarbij hij ook de belasting van de 40ste penning moest innen.

Deel 11 van de DTB boeken van Heiloo bevat ook stukken afkomstig uit de Gaardersarchieven van Heiloo. (In het Gaardersboek staan o.a. de belastingenontvangsten en omslagen).

Hieruit blijkt dat Willem Laarman zelf ook vaak onroerende goederen heeft gekocht en verkocht; onder andere huizen en land van en aan de families Van Cats en Van Foreest.

Oostendorp noemt Laarman 'een belangrijk persoon en machtig personage met heel goede relaties Hij bezat talloze landerijen, huizen en percelen bosgrond'.¹⁴

¹² DTB Heiloo 11, 1 van deel II : Gedeeltelijk gekopieerd voor DTB Heiloo, afkomstig uit gaardersarchieven Heiloo, 1754-1771 en 1775-1776).

¹³ (DTB Heiloo 11, 24 en 32)

¹⁴ H.E. Oostendorp: Heiloo Geschiedenis en verklaring van de straatnamen, 78 en 79.

Hoewel Wilhelmus zich in het westen van het land vestigde, behield hij wel banden met Vlagtwedde.

Op 14-12-1793 vinden we in Vlagtwedde:

De brouwer Wijbe Eijlts te Vlagtwedde als gemachtigde van Willem Laarman, schout van Heijloo in het Noorderkwartier van de provincie Holland verkoopt aan (zijn broer) Harm Ernst Laarman en Rixte Jarckes Meening: een huis te Vlagtwedde tussen de zogenaamde Vriezenkamp van Wubbe Keilers (Coylers) en de Heereweg.¹⁵

Wilhelmus had dit huis in 1769 gekocht.

Wilhelmus Laarman ging op 20-04-1755 te Den Haag in ondertrouw met **Judik Rentink**, wonende te Den Haag. In Heiloo wordt genoteerd:

‘Wilhelm Laarman woonende alhier sullende trouwen met Judik Rentink, woonende te `S Haage. Voor de Bruijdegom in de vierde classe: 3 gulden’.

Judik kwam oorspronkelijk uit Varseveld (Ter Borg?). In april 1749 werd zij ingeschreven als lidmaat in Den Haag. Zij woonde toen aan de Korte Vijverberg.

Vaak werden aan het begin van elk jaar de lidmaten van de Gereformeerde Kerk in Heiloo opgesomd. Als er een nieuwe predikant kwam, begon deze soms met een nieuwe lijst. Onder de lidmaten van 25-06-1755 vinden we op nr. 4 bij de mannen: Wilhelm Laarman en op nr. 15 bij de vrouwen: Judith (! G.L.) Rentink¹⁶. Judiks overlijden werd op 30-11-1775 te Heiloo genoteerd. Zij was toen ongeveer 46 jaar.

Wilhelm en Judik lieten in Heiloo de volgende kinderen dopen:

Ca. 1755 Hinderjetta Catrina	ovl. 17-08-1759 (DTB 11, 123, kosten f 6)	
Ca. 1757 Sieba Johanna	ovl. 03-08-1759 (DTB 11, 123, kosten f 6)	
14-02-1759 Ernstina Antonia	x Jacobus Janz. van de Berg	Heiloo 14-02-1778
18-04-1762 Jacob	x Charlotte P. Huijsers	Limmen 16-06-1804
11-08-1765 Sieba Johanna	ovl. 01-12-1765 Heiloo, 4 mnd. (DTB 11, 253: f 6)	
26-10-1766 Hendrik	ovl. 11-04-1781 Heiloo, 14 jaar (DTB 8, kosten f 15)	
Ca. 1768 Siba Johanna	x Barend Hendrik Jansen	Alkmaar 11-05-1789

(N.B. Driemaal een dochter Si[e]ba Johanna)

Drie jaar na het overlijden van zijn vrouw, Judik Renting, huwde Wilhelmus Laarman op 10-07-1778 met **Josina Elizabeth Janssens**. De ondertrouw vond op 5 juli plaats in Den Haag.

Josina was in april 1778 met haar ouders uit Namen met attestatie in Den Haag aangekomen; het gezin woonde bij de Scheveningse brug. Josina was een dochter van Johannes Jacobus Janssens, kapitein bij het Regiment `van Aylva' en Adriana Rees.

Josina `s broer jonkheer Jan Willem Janssens, geb. 12-10-1762 te Nijmegen, werd in 1802 benoemd tot gouverneur-generaal van Kaap de Goede Hoop met de rang van luitenant-generaal. Na in Franse dienst te zijn geweest werd hij door koning Willem I benoemd tot kanselier der Militaire Willemsorde. Deze benoemde hem en zijn nakomelingen in de `Nederlandsche adelstand'.¹⁷

Vader Wilhelmus Laarman en zijn dochter Ernestina trouwden beiden in 1778, de vader in juli, de dochter al in februari van dat jaar. Het is niet bekend waar Josina Elizabeth Janssens werd geboren. Op 15-10-1778 wordt vermeld dat zij met attestatie uit Den Haag is overgekomen. Josina overleed op 27-12-1801 te Heiloo. (Kosten op de classis f 15).

Uit het tweede huwelijk van Wilhelmus Laarman zijn geen kinderen bekend.

Wilhelm Laarman overleefde zijn beide echtgenoten.

¹⁵ C.J. en R.M.A.Wegman: Westerwolders en hun woning bezit van 1568-1829: Het kerspel Vlagtwedde I, 57)

¹⁶ DTB 2a, 5

¹⁷ A.J. van der Aa: `Biografisch woordenboek der Nederlanden'. Deel 9, 112-114.

Actum Heyloo Den 27 febr 1758
 Wilhelmus Laarman
 Secretaris

Handtekening Wilhelmus Laarman

Wilhelmus en Judik lieten op 20-05-1756 hun testament opmaken door notaris Jacob van Bodeghem te Alkmaar (inv. 549 nr 25) op de langstlevende. De openingszin luidt: 'In den Name des Heeren, Amen'. De acte is 'gepasseerd ten huijze van de testateuren tot Heyloo in presentie van de Hoog Ed. Heer Joh. Jacob, heere van Catz, Coulster, Heyloo en Oesdom &c, &c en Hendrik Westervoort als verzochte getuige'.

In de Handelingen van de kerkenraad lezen we dat Laarman in 1759 aftrad als diaken en op 11-01-1765 tot ouderling wordt gekozen. Waarschijnlijk herkozen want op 03-08-1764 is hij als ouderling aanwezig bij het aannemen van nieuwe lidmaten, dat gebeurt ook weer op 03-04-1766. Laarman was niet alleen schout en secretaris in Heiloo. Tussen 1758-1787 wordt hij ook schout van Limmen genoemd en tussen 1770 en 1795 was hij er secretaris. In beide functies werd hij opgevolgd door zijn zoon Jacob Laarman.

Leuk detail

Omstreeks 1764 werd in Heiloo naast kaatsen, klootschieten en boogschieten, een nieuwe vorm van vermaak geïntroduceerd: harddraverij. Dit werd door het dorpsbestuur georganiseerd: de schout loofde aan de winnaar een zilveren zweep uit.¹⁸

Tegen het einde van zijn leven zien we aan Willems manier van schrijven dat het hem steeds meer moeite is gaan kosten om de akten op te maken. Hij verricht deze handeling voor het laatst op 15-01-1804. Een paar weken later, op 7 februari is hij naar Limmen vertrokken, waar zijn zoon Jacob woonde. Een jaar later overleed Wilhelmus Laarman te Heiloo.

In DTB 10,37 wordt zijn overlijden vermeld op 24 januari in Heiloo.

De advertentie in de *Oprechte HAARLEMSCHE COURANT* van zaterdag 26 januari 1805 luidt:

*Gister avond behaagde het God, myn waarde Vader
 WILHELMUS LAARMAN, circa 50 jaren Schout en Secretaris van Heyloo en Oesdom, in den ouderdom van 75 jaren en ruim 6 maanden: na eenige dagen Ziekte, dit tydelyke met het Eeuwige te doen verwisselen; van welk voor my aandoenlyk geval ik by deze aan Familie en Vrienden kennis geve; terwyl my van hunne deelneming verzekert houde, zonder brieven van Rouwbeklag te ontvangen, waarvan dierhalve verzoeken verschoond te mogen blyven.*

HEYLOO den 24 Januari 1805

Jb. LAARMAN

¹⁸ 'Heiloo voor en na Willibrord' onder redactie van C.Streefkerk, 1995, 63.

In de Witte Kerk in Heiloo vinden we, net buiten de dooptuin vóór de preekstoel, de zerk van het graf van de uitgebreide familie Laarman met een wapen. Waarschijnlijk zijn als gevolg van de Franse inval in 1794, dus toen Wilhelmus nog leefde, de beide schildvelden afgebikt, want het wapen zelf ontbreekt. Omdat het wapen niet is geregistreerd valt niet te achterhalen wat er op heeft gestaan.

Wapenschild familiegraf Laarman

Op de zerk staat te lezen:

A ° 1759 DEN 3 AUGUSTUS IS HIER BEGRAVEN
SIEBA JOHANNA LAARMAN
DEN 17 DITO HINDRIJETTE CATRINA LAARMAN
A ° 1764 DEN 9 JULY SIEBEN JANS
MOEDER VAN SCHOUT LAARMAN
A ° 1765 DEN 7 DEC SIEBA JOHANNA LAARMAN
A ° 1775 DEN 17 NOVEMBER ELIZABETH RENTINK (schoonzuster, nicht ?)
DEN 30 DITO JUDIK RENTINK
VROUW VAN SCHOUT LAARMAN
A ° 1781 DEN 14 APRIL HENDRIK LAARMAN¹⁹

Opmerkelijk is dat op de zerk van het familiegraf de naam van de pater familias, Wilhelmus Laarman, ontbreekt. De reden zal Napoleons verbod op kerkbegravenissen van 1804 zijn. Hoewel de leus van de Franse Revolutie was 'vrijheid, gelijkheid en broederschap', heeft de familie Laarman er in 1805 toch voor gekozen, duidelijk te laten zien dat Wilhelmus niet de eerste de beste was. Hij werd begraven in zijn eigen secretarisbosje en op het graf kwam een gedenknaald.²⁰ Oostendorp vermeldt in zijn 'straatnamenboek' dat het graf van schout Wilhelmus Laar-

¹⁹ Niet alle data komen overeen met die in de DTB-boeken.

²⁰ H.E. Oostendorp, Heiloo, geschiedenis en verklaring van de Straatnamen, 1987

man gelegen heeft achter de tuin van het tegenwoordige pand Laarmanstraat nr. 13, op het perceel ten zuiden van nummer 10 aan de Van Aostastraat. Deze plek is onderdeel van het terrein dat ongeveer tien jaar geleden, werd gebruikt als bevoorradingspad door De Boer's supermarkt, toen deze zaak nog aan de Kennemerstraatweg in gebruik was.

In 1852 verkocht Charlotte Pauline Huysers, weduwe van Jacob Laarman: het graf van Wilhelmus Laarman aan de familie De Dieu op de Nijenburg te Heiloo²¹.

Tot zover dit artikel dat in de zomer van 2009 in een iets andere vorm is verschenen in de *Heyloer Cronyck*, uitgave van de Historische Vereniging Oud Heiloo.

Naschrift

Bij nader onderzoek bleken er in Amsterdam en Den Haag meerdere mannen te zijn met de naam Willem Laarman.

1

In Zutphen vonden we een Willem Laarman die maar twee jaar jonger bleek te zijn als onze Wilhelmus Laarman. Deze Willem werd op 27-02-1731 gedoopt te Zutphen als zoon van Jan Laarman en Hindrika Scholte.

Met Pasen 1752 deed hij belijdenis en op 31-10-1753 ging hij met attestatie naar Amsterdam.

Daar wordt vermeld:

03-01-1754 Willem Laarman, in de Kalverstraat, met attestatie van Zutphen.

2

Op 24-10-1754 ging ene Willem Laarman van Amsterdam met attestatie naar 'S Hage.

In Den Haag vinden: ..-01-1755 Willem Laarman, j.m. van Amsterdam en attestatie naar Den Haag, Grote Markt n.z.

3

In Amsterdam woont op 10-02-1755 ene Willem Laarman j.m. in de Keyzerstraat.

Belijdenis, 25-05-1758 naar Utrecht.

4

Amsterdam 15-05-1755 Willem Laarman op de Cingel, attestatie van 'S Hage.

Alleen nummer 2 zou onze Wilhelmus Laarman kunnen zijn. Temeer omdat een attestatie soms pas na enige tijd bij de kerkenraad van de nieuwe woonplaats werd ingediend en/of opgetekend. (Vergelijk 24-10-1754 vertrokken uit Amsterdam en pas in januari 1755 in Den Haag gearriveerd). 1 en 2 kunnen ook dezelfde persoon zijn. Als 2 en 4 dezelfde persoon zijn, valt ook nummer 2 af.

Al met al: weinig kans dat het hier gaat om Wilhelmus Laarman uit Vlagtwedde.

DEEL II

JACOB WILLEMS LAARMAN 1762-1810

Jacob werd op 18-04-1762 te Heiloo gedoopt. Bij de doop van Jacob staat vermeld:

'Peter was de Hoogwelgeboren Heer Jacob van Catz, Heer van deze plaatze, &.' Het is niet onwaarschijnlijk dat Jacob Laarman genoemd is naar Jacob van Catz.

Jacob Laarman werd op 15-06-1781 te Heiloo aangenomen als lidmaat van de Gereformeerde Kerk. Hij was toen 19 jaar.

Volgens het lidmatenregister is hij op 03-07-1788 naar Limmen vertrokken. (DTB 2a, 20)

Jacob volgde zijn vader op als schout in Heiloo en Limmen. In Limmen was hij van 1786-1810 secretaris en van 1796-1810 schout. Bij zijn huwelijk in 1806 woonde Jacob in Limmen.

In 1804 noemt hij zich schout van Heiloo en Oesdom en secretaris van Limmen.

Op 23-04-1786 trad Jacob af als diaken te Heiloo, (oud 24 jaar). Hij overleed 02-12-1810 te Heiloo, 48 jaar.

In de *Opregte HAARLEMSCHE COURANT* van donderdag 6 december vinden we zijn overlijdens - advertentie.

Het behaagde den Almachtigen en Alwijzen God; mijne

²¹ J.H.Rombach, Inventaris van de archieven van de familie Van Foreest, Van Egmond van de Nijenburg, De Dieu, Fontein Verschuur en Van der Feen de Lille, Alkmaar 1992, 224, stuk 607.

*hartelijke geliefde Man, den Heer JACOB LAARMAN, in
leven Hoog Heemraad van de Hondsbossche en van de Duinen
te Petten, benevens Schout en Secretaris van Heijloo en Lim-
men, op heden, in den ouderdom van 48, en na een genoe-
gelijke Echtverbintenis van omtrent 5 Jaren, door eene hevige
Zinking-ziekte van mij weg te nemen, en, zoo ik op Christe-
lijke gronden vertrouw in een beter leven over te brengen. –
Ik geef van dit voor mij en mijne 2 nog jonge Kinderen
zeer smertelijk verlies aan Naastbestaanden en Vrienden kennis;
houde mij van hunne deelneming verzekerd, en verzoeken van
Brieven van Rouwbeklag verschoond te blijven.*

H I J L O O

Den 2 van Wintermaand 1810

C. P. H U Y S E R S

Wed. Laarman.

Op 01-10-1804 maakte Jacob Laarman in Limmen de huwelijksakte op van vrouwe Charlotte Gysbertina Cornelia Schippers en ds. Jacob Weldijk. Door dit huwelijk werd ds. Weldijk heer van Limmen. Charlotte was de zuster van Jacobs latere schoonmoeder.

Gehuwd 16-06-1806 te Limmen met **Charlotte Paulina Huijsers**, geboren 03-01-1784 te Batavia en aldaar gedoopt. Overleden 08-03-1869 te Heemskerk in de Kerkbuurt, 85 jaar. Charlotte was de dochter van Arien Huijsers en (vrouwe) Johanna Charlotte Schipper. In 1821 woonden zij in Assum onder Uitgeest. Charlottes moeder werd op 12-12-1758 te Batavia geboren; zij overleed op 15-02-1826 te Limmen.

In het DTB boek van Limmen 5, 121 worden de drie verplichte huwelijksaankondigingen van Jacob en Charlotte vermeld: Op 1 juni 1806 de eerste keer, 8 juni gebeurde dat weer. De derde en tevens de laatste afkondiging vond plaats op 15 juni. Wie wettelijk bezwaar had moest dat aan de kerkenraad bekend maken. Tijdens die drie weken stonden de verloofden 'onder de geboden'.

De dag na 15 juni zijn Jacob en Charlotte getrouwd.

Op 07-06-1806 werden de huwelijksvoorwaarden van Jacob en Charlotte opgesteld door notaris Gerrit de Heer (947, 526). En op 20 juni van dat jaar werd hun testament bij dezelfde notaris getekend. Op 7 juni werd Charlotte, die in Gouda woonde, in plaats van door haar ouders, geassisteerd door haar oom ds. Jacob Weldijk, heer van Limmen. Van Charlotte wordt vermeld 'zich thans bevindende op den Huize Dampegeest alhier' (Limmen).²² Dampegeest was de 'ambt'woning van Jacob Weldijk.

Op 14-04-1805 was Charlotte met attestatie uit Culemborg naar Gouda gekomen, waar ze aan de Westhaven woonde. Haar ouders waren op 25-09-1785 van elders met kerkelijke attestatie naar Gouda gekomen, zij woonden op de Raam.

Kinderen gedoopt te Limmen (1), te Heiloo (2 en 3):

1 22-04-1807 Judik Wilhelmina ²³	x Adrianus Hendr. Doodewaard	Alkmaar 06-12-1846
2 07-03-1810 Pieter Jan Jacob Cornelis	x Lucretia Westrik	Alkmaar 05-10-1851
3 06-04-1811 Jacoba Charlotta Paulina	x Jacobus Pasman	Alkmaar 10-10-1847

Alle kinderen zijn laat getrouwd, ze waren respectievelijk 39, 41 en 36 jaar oud.

Het jongste kind, Jacoba Charlotte Paulina, werd geboren na het overlijden van haar vader. Bij haar doop traden de 'Weleerwaarde heer Jacob Weldijk en zijn vrouw Charlotte Gijsbertina Cornelia Weldijk, geboren Schippers op als doopgetuigen. Zoals boven opgemerkt was de vrouw van Jacob Weldijk een tante van Charlotte Huijsers (zuster van haar moeder).

In 1810 kwam Charlotte uit Limmen naar Heiloo en in 1812 is ze weer naar Limmen teruggegaan.

²² Not. Archief Alkmaar, inv. 947 nr. 526, 531

²³ Judik Wilhelmina was bij de volkstelling van 1839/40 dienstbode bij Van der Meer van Kuffeler in Gouda.

Op 01-11-1817 benoemde Charlotte tot voogd over haar kinderen Cornelis van Foreest, Heer van Schoorl en Camperduin, wonend te Heiloo. (Notaris De Heer 969, 156)). Op 29-07-1820 werd bij dezelfde notaris Jacob Weldijk tot voogd over haar kinderen aangesteld. (inv.969 nr. 156)
 Charlottes broer Thomas Reinier Huijzers was predikant o.a. Hoofdplaat (in West Zeeuw Vlaanderen) en Oost- en Westgrafdijk.

Op 12-08-1821 trouwde Charlotte voor de tweede keer, ook weer te Limmen, nu met **Willem Metz**, geb. 29-05-1796 te Limmen, zonder beroep. Toen zijn zoon Johannes in 1841 overleed was hij 'schoolonderwijzer' in De Woude, onder Akersloot. Charlotte en Willem zijn buiten gemeenschap van goederen getrouwd.

Kinderen te Limmen en Castricum:

1 28-08-1823 Willem Metz	x Trijntje Zwart	Uitgeest 07-08-1855
2 13-01-1826 Johannes Charles Elias Schippers Metz	overleden 22-11-1841 Akersloot,	15 jr.

2 PIETER JAN JACOB CORNELIS (SCHIPPERS) LAARMAN

Geboren 07-03-1810 te Heiloo, aldaar gedoopt 15/4. Doophefster was de moeder zelve.

In 1830 woonde hij in Alkmaar. Overleden op 12-01-1867 als P.J.J.C.Laarman te Alkmaar aan de Oude Gracht wijk D nr. 204, 56 jaar en 10 maanden. Bij zijn trouwen, bij de geboorte en het overlijden van zijn zoon wordt van hem steeds vermeld: 'zonder beroep'.

Op 13-08-1816 werd door Burgemeester Jonkheer Gerard Pieter van Vladeracken in de Burgelijke Stand van Heiloo, een akte opgemaakt waarbij Jacobs achternaam werd veranderd in Schippers: 'Gecompareerd Vrouwe Charlotte Paulina Huysers, wed. van wijlen Jb.Laarman, in leven schout en secretaris dezes gemeente.'

Bedoeld wordt dat Pieter een dubbele achternaam kreeg: Schippers Laarman. Schippers was de meisjesnaam van Jacobs moeders moeder.

In 1847, bij het huwelijk van zijn jongste zuster Jacoba, noemde Pieter zich winkelier te Alkmaar.

Op 24-12-1856 verkocht Pieter Jan Jacobs Cornelis Laarman, 'zich noemende Pieter Jan Jacobs Cornelis Schippers Laarman': het weiland de Binkert en de akker de Drone.

Pieter huwde op 05-10-1851 te Alkmaar met **Lucretia Westerik**, geboren 07-09-1820 te Deventer, overleden 30-12-1858 te Alkmaar aan de Oude Gracht wijk D nr. 204, 57 jaar, dochter van Berend Westerik en Johanna Catharina Geertrui Velders. Pieter was bij zijn huwelijk 41 jaar.

Kinderen te Alkmaar:

02-01-1852 Jacob Laarman, overleden 27-02-1854 op de Oude Vest wijk D nr.204, 2 jaar.

Lucretia Westerik was eerder gehuwd met Willem van de Lijn, geboren ca. 1821 te Alkmaar, aldaar overleden 05-12-1850, steenkoopersknecht, zoon van Dirk van der Lijn en Antje Batenburg.

Alleen de postuum geboren dochter Jacoba Charlotta Paulina Laarman heeft voor nageslacht gezorgd.

Vijf en vijftig jaar, van 1755 tot 1810 kende Heiloo een Laarman als schout en secretaris.

De naam Laarman leeft in Heiloo voort in de Laarmanstraat

Toespraak dominee van Ommeren

Op verzoek van een aantal leden is ds. N.M. van Ommeren van de Hervormde gemeente van Vlagtwedde zo vriendelijk geweest om zijn toespraak – gehouden tijdens de bijeenkomst van maart 2009 - aan ons tijdschrift ter beschikking te stellen.

Geachte aanwezigen,

Als predikant van de Hervormde gemeente van Vlagtwedde mag ik u allen vanmiddag van harte welkom heten in onze kerk! In het bijzonder ook de Stichting Monumenten Westerwolde en de Vereniging voor Genealogie en Historie “Westerwolde”.

Fijn dat u allen de weg hebt weten te vinden naar dit oude Godshuis: In dit zeer oude kerkgebouw, waarvan de oudste delen al stammen uit de tweede helft van de 13^e eeuw, kunnen we de geschiedenis als het ware opsnuiven en met handen tasten.

Toen ik enkele weken geleden vernam dat er een historische plaquette in onze kerk zou worden onthuld, was mijn belangstelling direct gewekt. Geschiedenis heb ik altijd een mooi vak gevonden, en dat deze historische ‘happening’ zich aandient in onze kerk, vind ik dan ook een bijzondere gebeurtenis, waarbij een stukje geschiedenis van ons kerkgebouw gememoreerd zal gaan worden.

In feite bevindt u zich hier in het oudste gebouw van ons dorp. Waarschijnlijk hebben hier, voordat dit kerkgebouw er stond, verschillende houten kerkjes met rieten daken dienst gedaan als Godshuis, volgens de historische beschrijving van onze kerk.

De plek waar we ons bevinden is dus een zéér historische plaats, die zich op een natuurlijke heuvel bevindt en **niet** op een kunstmatig opgeworpen terp, zoals vaker met kerken voorkomt in deze streek.

Reeds in 1150 wordt de parochiekerk van Vlagtwedde - tesamen met die van Wedde, Vriescheloo, Sellingen en Onstwedde - genoemd in een oorkonde uit de 9^e eeuw. Deze oorkonde bevatte een lijst van eigendommen van de abdij van het St. Vitusklooster te Corvey (ten zuiden van de Duitse stad Kassel). Er is mij verteld dat vanuit deze abdij de kerstening, de christianisering van

zo'n beetje geheel Noord-West-Europa ter hand is genomen.

Kortom: We voelen ons op dit historisch moment van de onthulling v.d. plaquette verbonden met meer dan duizend jaar kerkgeschiedenis van Vlagtwedde, en dat **niet alleen** in hout en steen:

We kunnen dan o.a. denken aan het geluid van de klok, waarin wij het ritme horen van het leven van onze verre voorouders, maar iedere zondag-ochtend kunnen we hier de continuïteit met de geschiedenis *ook ervaren* in de zondagse eredienst.

Om maar een voorbeeld te noemen: de protestantse eredienst wordt al eeuwen geopend met het oude votum: *Onze hulp is in de naam van de Heere, Die hemel en aarde gemaakt heeft, Die trouw houdt tot in eeuwigheid en Die nooit laat varen het werk van Zijn handen.*

Het zijn prachtige oude woorden die uiting geven aan het geloof in God, de Schepper, Vader van onze Heere Jezus Christus, die zelfs waarschijnlijk ook al door mijn verre voorganger - toen nog pastoor in deze oude kerk - Henricus Beerman werden uitgesproken: Het Latijnse Votum, het *Adjutorium meum...*, “Onze hulp....”

En wat te denken van de Schrift zélf? Mag op de kansel een Bijbel in de Statenvertaling uit de 17e eeuw liggen, het Woord zélf is al **duizenden** jaren oud!

En ook het Christendom zélf kenmerkt zich o.a. door een sterk historisch karakter. De Heere van de Kerk, Jezus Christus, om de centrale Persoon bij uitstek maar te noemen, is een historische persoon. Groen van Prinsterer sprak terecht van *Schrift en Historie*: de enige levende God openbaart Zich enerzijds in Zijn Woord, maar werkt óók in de geschiedenis.

Bovendien wordt het geloof beleden in lijn met de voorgaande geslachten: Schrift en belijdenis, dat is gereformeerd-confessioneel. Ook tijdens de zondagse erediensten staan wij in één lijn met voorgaande

geslachten, met de Kerk van alle tijden en alle plaatsen.

Graag wil ik nu nog even stilstaan bij het thema van vanmiddag: **rechtspraak in de kerk, kan dat wel?** We staan vanmiddag immers stil bij het feit dat in onze kerk in de Middeleeuwen ook **recht** werd gesproken.

Om dat te kunnen begrijpen, moeten we ons verplaatsen in de Middeleeuwse denk- en leefwereld: *Kerk en Staat* waren toen een eenheid. De Kerk legitimeerde de overheid, de overheid beschermde de kerk: beiden waren de onmisbare elementen van het *corpus christianum*.

In dit verband was de kerk bijvoorbeeld ook de locatie waar het *seendrecht* werd gesproken, wat inhield dat een wereldlijke en een kerkelijke functionaris ('zendgraven' genaamd) in openbare hoorzittingen recht kwamen spreken in de hun toegewezen districten. De kerkelijke zendgraaf sprak

recht over kerkelijke zaken, waaronder o.a. ook het huwelijksrecht. Het *seendrecht* berustte op mondelinge afspraken en vroegere vonnissen, d.w.z. het was een gewoonterecht. Waarover we straks meer zullen horen.

Mogelijk is de uitbreiding van de kerk met het gotische koor in de 15^e eeuw hiermee in verband te brengen. Dat de kerk ook de locatie van het *Gericht van Westerwolde* werd, was een voor die tijd geen onvoorstelbaar gegeven. Kerk en Staat waren in die tijd geheel met elkaar verweven, iets wat in onze tijd nauwelijks is voor te stellen!

Het zal vanmiddag vast en zeker een interessante en leerzame middag voor ons gaan worden. We zien uit naar de lezing en uiteenzetting van historicus dr. Paul Brood, die ons mee zal nemen naar de tijd dat in onze kerk het wereldlijke en kerkelijk gericht van die dagen hier plaatsvond.

Kind in oorlogstijd

MARTIEN NIJKAMP

Een bijzondere bijdrage uit een tijd waar we met onze vereniging (nog) weinig aandacht aan besteden.

Bij het 100-jarig jubileum van de Hervormde Evangelisatie Vledderveen waren ook enkele nakomelingen van voormalige voorgangers aanwezig. Onder hen de heer Nijkamp. Hij zette zijn herinneringen aan een zwarte periode op papier en stelde dit ter beschikking van ons tijdschrift.

De nacht van 9 op 10 november 1938 in Duitsland. Kristallnacht.

De Jodenvervolging is in alle hevigheid losgebarsten.

Op 11 november schrijft Reinhard Heydrich, de chef van de Sicherheitsdienst, erover aan Hermann Göring, minister in de regering van Adolf Hitler:

Die Bilanz des Pogroms.

Heydrich an Göring (Auszug), 11.11.1938

... Der Umfang der Zerstörung jüdischer Geschäfte und Wohnungen lässt sich bisher ziffermässig noch nicht belegen. (...) An Synagogen wurden 191 in Brand gesteckt, weitere 76 vollständig demoliert. Ferner wurden 11 Gemeindegäuser, Friedhofskapellen und

dergleichen in Brand gesetzt und weitere 3 völlig zerstört. Festgenommen wurden rund 20.000 Juden (...)

An Todesfällen wurden 36, an Schwerverletzten ebenfalls 36 gemeldet. Die Getöteten, bzw. Verletzten sind Juden (...)²⁴

Vertaling:

De balans van het pogrom.

De omvang van de vernieling van joodse zakenpanden en woningen kan tot nu toe nog niet precies in cijfers worden vastgesteld (...)

191 synagogen zijn in brand gestoken en 76 synagogen zijn volledig vernield. Verder zijn 11 joodse ontmoetingsruimten, aula's op begraafplaatsen e.d. in brand gestoken en 3 zijn

²⁴ T.M. Gilhuis, *Nu dan, luister. Bijbelse verhalen-nieuw gehoord*, Kampen 1990, p. 103

er volledig verwoest. Ongeveer 20.000 Joden zijn opgepakt (...) Er zijn 36 dodelijke slachtoffers en eenzelfde aantal zwaargewonden zijn Joden (...)

Wij wonen in 1938 in Duitsland. Mijn vader is er voorganger in de Hollands-Duitse gemeente vlak over de grens in Schöninghsdorf. Op die 10^e november neemt hij ons mee naar het stadje Meppen. We zien de ingeslagen etalageruiten, de vernielde huizen, de lege panden. "Hier woonden Joden", zegt hij. Mijn jongere broer en ik kijken verbijsterd. Van mijn vader moeten we weten, moeten we zien wat er met de Joden gebeurt in Hitler-Duitsland. Ik heb er ook op school al iets van meegekregen. De onderwijzer die ons godsdienstles geeft, laat ons in zijn lesboek een plaatje van Jezus zien. "Je kunt wel zien dat Jezus een Jood is, want Hij heeft geen kromme neus".

Mijn ouders verzetten zich tegen zulke ideologieën. Voeden ons op in een andere sfeer, waarin geen mensen worden buitengesloten. Vlak voor de oorlog verhuizen we naar Vlederveen, een dorp bij Stadskanaal. We wonen in de kleine pastorie, vlak naast de kerk.

In de zomer van 1942 komt een oom van ons vragen: "Kan Esther Vornberg uit Zutphen bij jullie onderduiken?". Ja, dat kan. Ze gaat door voor een evacueetje uit het westen en beweegt zich vrij op straat. In het dorp staat ze bekend als Elly Verburg. Niet veel later komt het gezin Goudsmid uit Stadskanaal bij ons. Hij, "Meester-jeude-Goudsmid", zijn vrouw Betsy Goudsmid-de Hes en hun zoontje Alex. Zij zullen tot het einde van de oorlog bij ons blijven.

De leraar Duits op de chr. HBS in Stadskanaal, de heer A. Braam, waarschuwt me op een gegeven moment: "Zeg tegen je vader dat hij voorzichtig moet zijn, want ze loeren op hem." In de zondagse kerkdiensten zit met een zekere regelmaat en NSB'er uit het dorp. Niet uit heilbegeerte, maar om te horen of hij mijn vader kan betrappen op een uitspraak die niet in de smaak valt.

In de zomer van 1944 wordt Esther verraden. In een nacht – ze komen altijd in de nacht – bonkt de landwacht op de deur. De familie Goudsmid verdwijnt in de schuilplaats en de landwachters komen binnen en arresteren mijn vader en Esther. Er ontspint zich een gesprek en ondertussen legt mijn moeder

Esther op het ouderlijk bed. Mijn vader vraagt of hij met zijn gezin mag bidden, zoals hij gewend is te doen op zulke belangrijke momenten. Dat mag. Daardoor in verwarring geraakt nemen de landwachters mijn vader mee en vergeten ze Esther. Mijn moeder brengt haar in die nacht naar boer Johannes. Na veel omzwervingen door de provincie zal ze tenslotte bij ons terugkomen.

Mijn vader komt via het politiebureau in Winschoten en het Scholtenhuis in Groningen terecht in het concentratiekamp Vught. Hij zal daar blijven tot Dolle Dinsdag; dan worden alle gevangenen in veewagens vervoerd naar het kamp Sachsenhausen bij Berlijn. Over zijn lot zullen we pas na de bevrijding horen.

Soms, als ik lopend onderweg ben naar de HBS, meen ik in de verte mijn vader voor me uit te zien gaan. En hoewel je weet dat het niet waar kan zijn, versnel je toch je pas om hem in te halen. Als dan natuurlijk toch blijkt dat het een ander is snijdt de pijn door je lijf en blijft nog lang doorzeuren. Alleen al om zulke ervaringen – en er zijn nog veel en veel ergere – mag je een kind een oorlog niet aandoen.

De huiszoekingen door de landwachters blijven die eerste tijd aanhouden; altijd in de nacht. De angst voor hun komst zal niet wijken. Toch zijn altijd voor ze binnen zijn de onderduikers verborgen. En nooit worden ze gevonden.

Soms worden we gewaarschuwd door een NSB'er in Musselkanaal, ook lid van de landwacht, dat er komende nacht een razzia aankomt. Niet alle NSB'ers zijn 'fout'. Net zomin als de NSB-boer die waarschuwt dat mijn moeder niet alle brood bij één bakker moet kopen, want de hoeveelheid werkt argwaan.

Op 11 april 1945 worden we door de Polen bevrijd.

Esther danst over de straat. Als ze ziet dat de mensen, die ook haar hebben vervolgd worden opgepakt, roept ze naar hen: "Ik ben er nog! Ik ben er nog!".

Het dorp viert feest. Maar over dat feest valt voor ons de slagschaduw van het gemis van je vader.

Op 16 mei ben ik bezig in de kerk. Mijn moeder is buiten aan het werk. Plotseling hoor ik haar gillen. Ik ren naar buiten en zie mijn vader staan. Die avond speelt het muziekkorps

bij ons voor de deur. Balen stro worden in brand gestoken en verlichten de nacht. Voor de tweede keer is er een dorpsfeest. Dan pas is voor mij de oorlog voorbij.

Mondjesmaat vertelt mijn vader over wat er gebeurde in het kamp. Met z'n veertigen zaten ze gevangen in een barak; allemaal priesters en predikanten, zorgvuldig gescheiden gehouden van de andere gevangenen. Slechts twee van hen zullen de gevangenschap overleven. In januari 1945 wordt mijn vader bij de kampcommandant geroepen. Hij denkt dat dit

het einde betekent. Tot zijn verwondering gebeurt wat eigenlijk nooit gebeurt. Hij wordt vrijgelaten wanneer hij belooft nooit meer aan zwarte handel te zullen doen. Hij belooft het plechtig. Kennelijk is er in Stadskanaal een goede politiemans geweest, die zwarte handel als reden voor zijn arrestatie heeft gegeven in plaats van het verbergen van Joden. Hij wordt tewerkgesteld. En als de Russen Berlijn naderen begint hij aan de lange voettocht naar huis. Een tocht die zal eindigen op de 16^e mei 1945 bij de kerk in Vledderveen.

Oproep Stookhutten

Oproep aan de lezers.

Ik ben bezig met het maken van een stuk over de nog resterende stookhutten te Vriescheloo. Stookhutten zijn een 'verdwindend fenomeen'.

In Drenthe heeft men een paar jaar geleden alle nog aanwezig zijnde stookhutten vastgelegd en er is zelfs een boekje over geschreven.

Zou het niet mogelijk zijn, om met een paar mensen een 'werkgroep' te vormen, die in hun woonplaats de nog aanwezig zijnde stookhutten gaan vastleggen en met de oudere eigenaren eens een gesprekje hebben over het vroegere gebruik van hun stookhut?

Degenen die hier wel iets voor voelen, kunnen contact met mij opnemen. Ik zal hun dan vertellen, hoe ik het doe en wat precies de bedoeling is.

Zo moeilijk en tijdrovend kan dat toch niet zijn, het is tenslotte in uw eigen woonplaats!

Jan Huizing
tel. nr. 050 - 4092292

Plaatsengids.nl

Alles over Nederland op één website

Vanaf juli 2009 is de site www.Plaatsengids.nl in de lucht. Het is de eerste site die informatie over alle Nederlandse plaatsen overzichtelijk op één plek presenteert. Alle 3.000 Nederlandse steden en dorpen plus de 4.000 buurtschappen krijgen een eigen homepage. Onderwerpen die u er kunt vinden zijn bijvoorbeeld naamsverklaringen, geschiedenissen, bezienswaardigheden, evenementen, natuur en recreatie, musea, lokale links en literatuur.

Initiatiefnemer Frank van den Hoven: "Plaatsengids.nl is een klassiek voorbeeld van een uit de hand gelopen hobby. Ik heb ca. 5.000 boeken over geschiedkundige en toeristische onderwerpen zoals kerken, kastelen, molens, watertorens, pontjes, buurtschappen, natuurgebieden en wat al niet meer. Ik heb het ideaal om dat overzichtelijk voor anderen samen te vatten, met als doel om mensen de cultuurhistorie en de schoonheid van ons eigen land te laten zien, en ze te stimuleren vaker "uit in eigen land" te gaan. Na enkele regionale boeken te hebben geschreven, bedacht ik dat het handiger is om alles op één site te zetten. Dat is laagdrempeliger, want in tegenstelling tot een boek gratis voor iedereen te raadplegen en voor mijzelf is het voordeel dat ik het dagelijks kan bijwerken."

Frank van den Hoven reist dagelijks met zijn vrouw Mirjam door het land om plaatsen en hun bezienswaardigheden te "ontdekken" en te beschrijven. De streken Zuid-Limburg, West-Brabant, Krimpenerwaard en Lopikerwaard, die hij eerder gedetailleerd in boekvorm heeft beschreven en uitgegeven, zijn al in de site verwerkt. De rest van het land volgt later in het jaar.

Van den Hoven is nog op zoek naar mensen die veel van hun plaats weten, om de site verder te laten uitgroeien tot het ultieme cultuurhistorische en cultuurtoeristische naslagwerk. Als het project over enkele jaren gereed is, wil hij alle informatie samenvatten in een 12-delige encyclopedie (één deel per provincie) van ca. 10.000 pagina's. Iets vergelijkbaars is voor het laatst verschenen in 1851 ("de Van der Aa") maar helaas nooit geactualiseerd, en Van den Hoven vindt het na bijna 160 jaar hoog tijd worden voor een herziene versie. Want het Nederlandse landschap is immers vooral sinds de tweede helft van de 19e eeuw drastisch veranderd. Nadere informatie over het hoe en waarom van dit project, vindt u op www.plaatsengids.nl.

Westerwoldse import

Duitse immigranten in de gemeentes Onstwedde en Vlagtwedde in de 19^e eeuw (10)

J. GEERTSEMA

Inleiding

In het historische deel zal verder worden ingegaan op de oorzaken van de moeizame samenwerking tussen overheid en kerkelijke vrijheid. Het betreft de periode van 850 tot 1000, maar nu meer toegepast op de kerstening van Noord-Nederland.

Daarop volgt het 2^e deel van de parenteel Hemmen.

Aan het einde wordt kort beschreven de betekenis, herkomst en verspreiding van de in het artikel voorkomende namen (per familie).

Mijn bijzondere dank gaat (ook) nu weer uit naar de heren A. Schomaker en J. Sijbom voor hun bijdrage aan het genealogische deel.

Historie (deel 10):

4^e gedeelte betreffende het onderwerp: Aspecten van machtsuitoefening door en voor de kerk(en) in relatie met die van de wereldse overheden

Christianisering onder de Friezen en Saksen, periode 800 tot 1000

De wederzijdse afhankelijkheid tussen de geestelijke en kerkelijke overheid die we de vorige keer gezien hebben op het hoogste niveau zien we bij de verspreiding van het geloof ook terug in Noord-Nederland. (Dit artikel sluit aan op pagina 86/87 van Jaargang 29, nr. 3,4 van dec. 2008 en geeft vanuit een ander perspectief daar aanvullingen op).

Ons land zag er aan het begin van de middeleeuwen als volgt uit: de Friezen beheersten de kuststrook vanaf de toenmalige Zeeuwse eilanden, Zuid-Holland (grotendeels), westelijk Utrecht, Noord-Holland, Friesland (excl. de Stel-

lingwerven), Noord-Groningen en verder een kuststrook in Noord-Duitsland.

De Saksen beheersten een groot deel van Noord-Duitsland en onze provincies Drenthe en Overijssel, de Stellingwerven en de gebieden ten oosten van de IJssel en Oude-IJssel.

De plaatsen Vlaardingen, Utrecht en Dorestad lagen op de grens van het Friese en Frankische gebied. Het dorp Groningen lag op de grens van het Friese en Saksische gebied.

Willibrord

De eerste zendeling die hier het Friese deel van Nederland introk was **Willibrord**. Hij was af-

komstig uit York en landde in het jaar 690 aan in Katwijk (nu Katwijk aan Zee), samen met onder andere **Werenfried van Elst**, een Ierse monnik, afkomstig uit Duitsland. Willibrords zendingsreizen werden ondersteund door de Frankische hofmeijer **Pepijn II van Herstal**, die kort daarvoor de Friezen onder leiding van **Radboud** had verslagen bij Dorestad, waardoor al het land ten zuiden van de Rijn bij het Frankische gebied werd gevoegd. Van Pepijn kreeg hij het oude Romeinse fort genaamd Trajectum of Trecht. Later is dit Utrecht gaan heten. Deze plaats diende hem als een geschikte uitvalsbasis voor zijn reizen.

Tevens zocht hij steun van paus **Sergius I**, die hem uiteindelijk wijdde tot aartsbisschop der Friezen met als zetel Utrecht. Mede dankzij allerlei schenkingen van de Frankische adel was hij in staat kerken en kloosters te bouwen. Vanuit de door hem gestichte abdij van Echternach in Luxemburg, ondernam hij zendingsreizen naar Friesland, Thüringen en Denemarken.

Na het plotselinge overlijden van Pepijn in 714 maakten de Friezen gebruik van de gelegenheid door het oude Friese gebied weer te heroveren, met als gevolg dat Willibrord een tijd niet meer kon wonen in Utrecht en moest vluchten naar Echternach.

De zoon van Pepijn zijn 2^e vrouw (geval van bigamie waarschijnlijk), genaamd **Karel Martel**, heroverde al snel weer de verloren gegane Friese gebieden.

Waarschijnlijk doordat Willibrord zich verzekerd wist van de steun van de hofmeiers kon hij het zich veroorloven om oude heidense heiligheden te ontfermen of te vernietigen. Vaak betrof het tempels, waterbronnen en heilige bomen.

Bonifatius

Zijn opvolger werd de in circa 672 in Devonshire, Zuidwest-Engeland, geboren Winfrid of Wynfrith, die later de naam Bonifatius kreeg. Hij werd priester en ontwikkelde zich tot een vooraanstaande leraar, historicus en taalkundige. Toch wilde hij naar het continent om onder de Friezen het christendom te prediken. Ook wilde hij daar en elders de kerkelijke leer van Rome brengen en die van de binnengeslopen afwijkingen die door de Iers-Keltische zendelingen waren gebracht bestrijden. Zijn bedoeling was ook om het evangelie in zijn eigen taal, namelijk het Angelsaksisch, te brengen, die een sterke verwantschap vertoonde met het Oudfries. Maar deze zendingsreis mislukte omdat koning Radboud juist een overwinning had geboekt op Karel Martel, dit keer bij Keulen, waardoor Rad-

bouds macht weer toenam. Ook al mocht hij van Radboud wel zendingswerk verrichten, toch zag hij daarvan af, omdat hij de steun wilde hebben van de Franken.

Later wilde Radboud opnieuw het Frankenland binnentrekken, maar tengevolge van een dodelijke ziekte is die inval niet doorgegaan. Door enerzijds dit verlies en anderzijds de toenemende macht van Karel Martel, was laatstgenoemde in staat om een paar jaar later alle gebieden weer te heroveren.

Bonifatius had intussen ook de medewerking van paus **Gregorius II**. Hij kreeg het recht om de Germanen ten oosten van de Rijn te bekeren.

Na de herovering door Karel Martel ging Willibrord het zendingswerk onder de Friezen hervatten en werd daarbij ondersteund door Bonifatius. Laatstgenoemde bedankte later voor de eer om opvolger van Willibrord te worden omdat hij zendingswerk wilde blijven verrichten. Na opnieuw contact gezocht te hebben met de paus werd hij bisschop-missionaris onder de Germanen en kreeg ook het recht om bisdommen te stichten. Vele jaren werkte hij als een soort kerkhervormer in het zuiden en midden van Duitsland. Met de hulp van de hertog van Beieren en de paus begon hij ook te werken onder de Saksen. Maar zijn manier van werken stuitte op weerstand van de Frankische adel, die niet de radicale aanpak wilde van historisch gegroeide machtsverhoudingen. Mede tengevolge van een briefwisseling met de paus waaruit zou moeten blijken dat bisdom Utrecht kerkelijk onder Keulen had moeten vallen, mits - volgens Bonifatius - Keulen de Friezen had gekerstend. Aangezien dit niet was gebeurd, besloot hij dit alsnog zelf te doen. Aanvankelijk met succes, maar hij werd later bij Dokkum vermoord.

Willehad

Vanuit Dokkum werd later, nadat de 'orde' weer wat was hersteld, onder bescherming van de de Franken een nieuwe poging gedaan, nu door Willehad (ook een Angelsaks), uit Northumbrië. Vanwege gebrek aan veiligheid trok hij zich op zeker moment terug richting Utrecht. Later werd hij door Karel de Grote naar de Saksen gestuurd, maar door de opstand van hun leider Widukind moest hij weer vertrekken. Later ging hij via Humsterland (Noordelijk-Westerkwartier) en Oost-Friesland terug naar Bremen, alwaar hij een paar jaar later bisschop werd. Helaas overleed hij al na twee jaar.

Liudger

Deze kleinzoon van een Friese - naar Luik gevlochten - edelman werd in Zuilen bij Utrecht

geboren. Hij volgde een opleiding in Utrecht bij **Gregorius van Utrecht**, een neef van de vrouw van de bovengenoemde Pepijn II van Herstal. (hieruit blijkt ook weer hoe nauw de relaties tussen de hogere adel en geestelijkheid vaak waren!). Daarna vervolgde hij z'n opleiding in York onder de beroemde Alcuinus van Tours, die later ook een adviseur werd van Karel de Grote. Hij begon zijn arbeid in Deventer, herbouwde daar de door de Saksen verwoeste kerk en trok later naar alle uithoeken van het Friese Rijk, waarbij hij het voordeel had dat hij hun taal sprak. Vaak gaf hij in de winter les in Utrecht aan de kloosterschool. Nadat Karel de Grote in 783 Widukind had verslagen werd het Oosterlawerse gebied, globaal het Westerkwartier en het Hoogeland, ook bereikbaar voor het zendingswerk van Liudger; werk waartoe hij drie jaar later de opdracht kreeg. Daarna kreeg hij de opdracht om nog verder het Saksenland in te trekken. Vanuit Wichmond bij Zutphen, waar hij grondgebied had gekregen trok hij oostwaarts richting Münster, via Zelhem en Billerbeck (net over de huidige Duits-Nederlandse grens). Zijn missiepost in Mimigernaford kreeg van hem de naam Monasterium (Latijn voor klooster), dat verbasterd is tot Münster.

In 796 stichtte hij de abdij van Werden aan de Ruhr (nu een onderdeel van de stad Essen).

In het jaar 805 werd hij bisschop van Münster.

Kerstening van Westerwolde

De kerstening van Westerwolde vond plaats vanuit het aangrenzende Duitse gebied, waarbij Meppen, Osnabrück en Corvey een belangrijke rol hebben gespeeld..

Over het bisdom Osnabrück, waar Westerwolde later toebehoorde, wordt voor het eerst gesproken bij een schenking door Karel de Grote op 19 december 803. Uit de tekst van de daarbij aanwezige oorkonde kan men opmaken dat er toen sprake was van een Domkerk, die aan Petrus en de martelaren Crispin en Crispinian was gewijd en dat er een bisschop was genaamd Wiho.

Deze Wiho, leerling van Bonifatius en de eerste bisschop van Osnabrück, was waarschijnlijk van Friese oorsprong. Hij had ook dezelfde manier van zending bedrijven als de bovengenoemde zendelingen.

Ongeveer gelijktijdig met Osnabrück werd er in Meppen een *Missionsstation* gevestigd. Uit het feit dat Margaretha daar als mede-patrones vereerd werd, zou men kunnen afleiden dat Meppen ook vanuit Utrecht is gechristianiseerd. Maar vanwege de herkomst van missionarissen uit het centrale deel van het Frankische gebied en de aanwezigheid van talrijke bezittingen van de

koning langs de Ems en de Hase is het ook mogelijk dat Meppen gesticht is door het klooster St. Denis bij Parijs.

In het jaar 834 schonk Lodewijk de Vrome Meppen en omliggend gebied aan het klooster Corvey aan de Weser. Daardoor werd het "Corveyer Patronat" gevestigd, dat tot 1803 heeft geduurd. Omdat Corvey het patronaat ook had over de omliggende parochies deden zij ook voorstellen tot benoemingen van geestelijken.

Door de vele bezittingen van klooster Corvey kon deze uitgroeien tot een belangrijk cultuurcentrum. Denemarken en Zweden werden vandaaruit gechristianiseerd. Door het bezit van proosdij Meppen, kon Corvey ook Westerwolde – dat toen nog heel dun bevolkt was – laten christianiseren.

Onder Corvey vielen plaatsen in het Emsland: Aschendorf, Bokeloh, Haselünne, Haren, Lathen, Meppen, Rhede, Sögel en Werlte. Maar ook de Westerwoldse parochies Onstwedde, Sellingen, Vlagtwedde, Vriescheloo en Wedde. Tenslotte kunnen ook nog een aantal Oldambtse parochies genoemd worden, namelijk Beerta, Bellingwolde, Blijham, Heiligerlee, Ulsda, Westerlee, Winschoten²⁵ en de door de zee ontrukte dorpen Torpsen en Megenham.

Tengevolge van het kloosterbezit van Corvey kwamen deze gebieden onder het gezag van het bisdom Osnabrück. Schenkingen aan het klooster bestonden niet altijd uit bezittingen, maar ook vaak uit rechten. Helaas vaak ten koste van de gewone bevolking. Het betekende bijvoorbeeld dat men elk jaar een tiende van de inkomsten in natura moest afstaan voor het onderhoud van parochiepriesters.

Indeling gebieden naar bisdommen

Onder het *bisdom Münster* viel het Münsterland, een groot gedeelte van de Achterhoek, een deel van Ost-Friesland, het Hoogeland en een stukje ten westen van de Lauwers, met als noordelijkste punt Dokkum.

De rest van Friesland, Drenthe, Midden-Nederland en Noord-Holland hoorden bij *bisdom Utrecht*. Ook het dorp Groningen dat op het uiterste puntje van de Hondsrug ligt en het Gorecht behoorden daartoe.

Westerwolde, het Emsland en het Osnabrückerland hoorden bij het *bisdom Osnabrück*.

²⁵ Winschoten kent in zijn gemeentewapen nog altijd de heilige Vitus, schutspatroon van het klooster Corvey. De namen Sint Vitusholt en de St. Vitusstraat herinneren daar nog aan.

De huidige provincie Groningen was toen dus verdeeld over 3 bisdommen.

Dat er door de handelwijze van bepaalde hoger geplaatsten nog wel iets valt af te dingen op deze strakke geografische indeling blijkt bijvoorbeeld uit het volgende:

1^e. Het hierboven genoemde klooster te Werden bij Essen, dat het vormen van het bisdom Mün-

ster mede had mogelijk gemaakt, kreeg enkele bezittingen in Onstwedde.

2^e. Het bisdom Utrecht had veel zendingsactiviteiten ontplooid in Drenthe en het aangrenzende Emsland en daardoor ook bepaalde rechten verworven in Westerwolde.

(wordt vervolgd)

Gegevens per familie: (deel 10)

De eerste generatie(s) van de families Hemmen (vervolg)

- e. **Lambert Hemmen** (d. Rütenbrock 12.8.1828, ov. Amsterdam 4.11.1848). Zoon van Hermann Hemmen en Anna Maria Gertruud Book (zie dit tijdschrift, jaargang 30, nr. 2, pag. 53, A-4)
- f. **Johann Heinrich / Jan Harm / Jan Hendrik Hemmen** (* 13.2.1831, d. Rütenbrock; landbouwer 1873; ov. Nieuw Schoonebeek 12.7.1900) gehuwd op 15.7.1862 Rütenbrock met **Maria Margaretha / Margreta Schreur** (* Rütenbrock 30.9.1837, d. 1.10.1837, ov. Nieuw Schoonebeek 12.8.1904; landbouwster; dochter van Johann Gerhard / Jan Geert Schröer en Anna Gezina Helder).
- (1) **Maria Gesina Hemmen** (* Lindloh 21.12.1863, d. Rütenbrock; ov. Nieuw Schoonebeek 24.5.1901) trouwt op (1^e) 24.4.1891 te Schoonebeek met **Jan Hendrik Temmen** (* Nieuw Schoonebeek 27.5.1863; ov. Schoonebeek 17.7.1894; landbouwer 1892,189; zoon van landbouwer Johannes Henricus / Jan Hendrik Temmen en Anna/Maria Elisabeth Bartelds). Maria Gesina trouwt (2^e) te Schoonebeek op 17.4.1896 met landbouwer **Jan Hindrik Lake** (* Weerdingermarke 30.1.1864; landbouwer 1897, ov. Schoonebeek 18.12.1957 ; zoon van Johann Bernard Lake en Hanna Engel Haijtel / Heitel).
Kinderen uit 1^e huwelijk:
- a. **N.N. Temmen** (*/ov. Schoonebeek 7.5.1892).
- b. **Anna Elisabeth Temmen** (* Nieuw Schoonebeek 18.5.1893, ov. Schoonebeek 4.5.1903.
Kind uit 2^e huwelijk:
- c. **Johannes Henderikus Lake** (* Nieuw Schoonebeek 23.6.1897, ov. Nieuw Schoonebeek 2.4.1985)
- (2) **Anna Geertruida Hemmen** (* Rütenbrock, ov. Nieuw Schoonebeek 14.7.1866, 1 jaar)
- (3) **Herman Hemmen** (* Nieuw Schoonebeek, gem. Dalen 13.12.1870; landbouwer 1904, 1918, 1922; ov. Schoonebeek 20.11.1922) trouwt op 5.7.1901 te Schoonebeek met **Ana Helena Schnieders** (* Heseperwist ca. 1878; dochter van Johann Hermann Schnieders en Helena Lubbers).
- a. **N.N. Hemmen** (*/ov. Nieuw Schoonebeek 14.1.1904).
- b. **Bernardus Henderikus Hemmen** (* Schoonebeek 1.3.1917; ov. 24.9.1918 Nieuw Schoonebeek).
- (4) **Anna Geertruida Hemmen** (* Nieuw Schoonebeek 13.9.1873; ov. Schoonebeek 17.7.1928).
- g. **Maria Gesina Hemmen** (* Emmen 19.3.1833; ov. Exloërmond 29.8.1921) gehuwd met **Jan Geert Soelman / Zoelman** (* Rütenbrock 18.11.1834; arbeider 1856,1861 1863, 1866, 1868,1872,1875 landbouwer 1859, 1871; ov. Zandberg 3.9.1926).
- (1) **Anna Katharina Zoelman** (* Maten, gem. Emmen, 11.8.1856, ov. Exloërmond 6.11.1881) trouwt op 31.3.1880 te Odoorn met **Frans Muller** (* Exloërveen 29.4.1857; zoon van arbeider Jan Harm Muller en Maria Greta Plagge).
- (5) **Harm Zoelman** (* Exloërveen 7.4.1859, ov. 7.8.1957) trouwt op 3.4.1891 te Odoorn met **Francina van Rieke** (* Exloërmond 28.7.1872, ov. 10.11.1958; dochter van kleermaker Cornelis Franciscus van Rieke en Alida Kappen).
- (2) **Jan Hendrik Soelman** (* Exloërveen 11.7.1861; ov. Emmen 21.11.1947) trouwt op 11.2.1887 te Odoorn met **Martha van Rieke** (* Exloërmond 24.1.1869; dochter van kleermaker Cornelis Franciscus van Rieke en Alida Kappen).

- (3) **Geertruid Soelman** (* Onstwedde / Exloërveen 20.9.1863, ov. Horsten 6.5.1949, begr. Musselkanaal) huwt te Odoorn op 29.4.1887 met **Johann Gerhard / Rudolf Gerhardus Schmitz** (* Horsten 22.1.1866, ov. 15.12.1937, begr. Musselkanaal; zoon van arbeider 1852, landbouwer 1877 Joan Gerard Gosefort en Maria Catharina Voss).
- a. **Johannes Gerhardus Schmitz** (* Exloërmond 1.4.1888, ov. 2.9.1966, begr. Musselkanaal) gehuwd op 23.5.1914 te Onstwedde met **Maria Catharina Musters** (* Exloërveen 29.11.1892, ov. 4.12.1973, begr. Musselkanaal; dochter van Jan Harm Musters en Anna Maria Schepers).
 - b. **Jan Geert Schmitz** (* Onstwedde 29.8.1890; arbeider; ov. 16.11.1985, begr. Musselkanaal) gehuwd op 19.6.1920 te Onstwedde met **Geertruida Tapken** (* Vlagtwedde 17.4.1898, ov. 23.12.1978, begr. Musselkanaal; dochter van Gerd Hinrich Tapken en Magretha Zoelman).
 - o **Gerd Hinrick Schmitz** (ov. Onstwedde 25.4.1923, 4 dagen oud).
 - c. **Maria Catharina Schmitz** (* Onstwedde 2.10.1892, ov. 16.10.1972, begr. Musselkanaal) gehuwd te Onstwedde op 25.5.1918 met Herman Heinrich Bruns (* Onstwedde 30.8.1891, ov. 17.2.1977, begr. Musselkanaal; zoon van Jan Hendrik Bruns en Anna Gezina Manning) (*zie jrg. 27, nr.4, dec. 2006, p.69*).
 - d. **Harm Schmitz** (* Horsten 28.2/1.3.1895, ov. Horsten 23.5.1897).
 - e. **Maria Gesina Schmitz** (* Onstwedde 1.12.1897, ov. Emmen 13.2.1984, begr. Erica) gehuwd op 8.5.1920 te Onstwedde met **Johan Rudolf Wijnands** (* Onstwedde 5.9.1895, ov. Emmen 11.8.1984, begr. Erica; zoon van landbouwer Jan Berend Wijnands / Weinands en Anna Geertruida Schmitz).
 - f. **Geertruida Schmitz** (* Onstwedde 27.12.1900, ov. 1.12.1979) gehuwd met **Hendrik Anton Manning** (* 23.1.1907, ov. 11.1.1993, begr. Musselkanaal).
 - g. **Anna Margaretha Schmitz** (* Onstwedde 14.5.1903, ov. 26.5.1983) gehuwd op 8.5.1933 in Onstwedde met **Hermannus Hendricus Schür** (* Onstwedde 4.3.1901, ov. 16.11.1983, begr. Musselkanaal) zoon van Hermannus Nicolaas Schür en Karelina Wolbers (nog twee kinderen bij dit gezin).
- (4) **Anna Engelina Soelman** (* Exloërveen 27.2.1866, ov. Horsten 28.8.1941) trouwt op 2.7.1887 te Onstwedde met **Johann Hermann Robbe** (* Altenberge, d. Rütenbrock 7.3.1856; kleermaker; ov. Onstwedde 1.12.1935, begr. Musselkanaal; zoon van Hermann Heinrich Lubbert Robbe en Anna Maria Fehrmann).
- a. **Anna Maria Robbe** (* Onstwedde 13.3.1893, ov. 20.3.1976, begr. Zandberg) gehuwd op 5.2.1910 te Onstwedde met **Lambertus Johannes Hinderikus de Grijs** (Onstwedde 2.2.1888, ov. 30.4.1986, begr. Zandberg; zoon van Hinderikus Frederikus Albertus de Grijs en Henderika Schudde).
 - b. **Johan Gerhard Robbe** (* Onstwedde 12.6.1896, ov. 22.10.1978, begr. Musselkanaal).
 - c. **Maria Gezina Robbe** (* Onstwedde 8.10.1899).
- (5) **Lammert Soelman** (* Exloërveen 3.8.1868; Emmen 19.4.1941) en **Maria Geziena Feijen** (gescheiden echtgenoot).
- (6) **N.N. Soelman** (* / ov. Exloërmond 28.2.1871).
- (7) **Gesina Soelman** (* Exloërveen 6.7.1872, ov. Exloërmond 11.12.1924) trouwt op 9.6.1893 te Odoorn met **Johann Heinrich Herbers** (* Lingen 10.8.1864, ov. Odoorn 22.3.1933; zoon van Johann Hermann Herbers en Anna Angela Jansen).
- (8) **Maria Soelman** (* Exloërmond 21.11.1875, ov. Exloërmond 2.12.1942) trouwt op 31.1.1902 te Odoorn met **Henderikus Johannes Westen** (* Valthermond 28.5.1879; zoon van Hermannus Westen en Johanna Alida Mulder).
- h. **Johann Hermann / Jan Harms Hemmen** (d. Rütenbrock 24.4.1836; landbouwer 1876, 1894 arbeider 1880, 1891, 1897; ov. Vlagtwedde 11.4.1897) trouwt (1^e) met **Maria ter Veen / Anna Maria Veen** (* Ter Apelkanaal 31.10.1840, ov. Ter Apelkanaal 14.3.1871; dochter van Ferdinand Antoon ter Veen en Susanna Margaretha Spekkel). Johannes Hermann Hemmen huwt (2^e) op 20.12.1876 te Vlagtwedde met **Maria Gesina Westerman** (* Onstwedde 1.2.1850, ov. Munnekemoer 19.12.1892; dochter van Jan Hindrik Westerman en Maria Scholte). Wettiging 1 kind, genaamd Maria.
- Kinderen uit het 1^e huwelijk van Johann Hermann Hemmen:

- (1) **Margaretha Hemmen** (* Ter Apelkanaal 9.9.1865; dienstmeid; ov. Vlagtwedde 24.2.1940) trouwt op 9.6.1888 te Vlagtwedde met **Bernhard Dummer** (* Emmen 1/2.6.1862; arbeider 1888,1918 , koopman 1890,1899;1900; winkelier1906; ov. Vlagtwedde 2.5.1939; zoon van landbouwer Johann Hermann Dummer en landbouwse Maria Leena Spekken). Wettiging 1 kind, Johann Herman.
- a. **Johann Hermann Dummer** (* Ter Apel 28.4.1888; fabrieksarbeider; ov. 5.1.1965) trouwt op 4.6.1921 te Vlagtwedde met **Adelheid Lake** (* Weerdingermarke, gem Emmen april 1891, ov. Groningen 4.7.1973, begr. Ter Apel; dochter van landbouwer Johann Bernard Lake en Gebina Hoppe).
 - b. **Johannes Henderikus Dummer** (* Ter Apel 20.5.1890; huisschilder; ov. 7.3.1957, begr. Ter Apel) trouwt op 20.4.1918 te Vlagtwedde met **Wilhelmina Dost** (* Munsterscheveld, gem. Emmen 5.9.1895, ov. 16.3.1985, ov. Ter Apel; dochter van arbeider 1895, zaakwaarnemer Jan Dost en Anna Helena Vos).
 - o **Margaretha Dummer** (* Vlagtwedde 26.3.1919).
 - o **Johan Dummer** (* Vlagtwedde 28.5.1920).
 - c. **Gerhardus Hinderikus Dummer** (* Vlagtwedde 31.1.1892) gehuwd op 17.4.1915 te Vlagtwedde met **Alexandrina Catharina Cornelia ter Haar** (* Onstwedde 7.1.1896; dochter van Harmannus Jacobus ter Haar en Aaltje Veling).
 - o **Bernardus Dummer** (* Vlagtwedde 10.10.1915).
 - o **Harmannus Jacobus Dummer** (* Vlagtwedde 20.3.1917).
 - o **Margaretha Dummer** (* Vlagtwedde 19.4.1919, ov. Ter Apel 1976).
 - o **Klaas Dummer** (* Vlagtwedde 24.11. 1920).
 - d. **Maria Helena Dummer** (* Vlagtwedde 3.10.1893).
 - e. **Maria Gezina Dummer** (* Munnekemoer, gem. Vlagtwedde 8.4.1895; huisnaaister; ov. Vlagtwedde 21.1.1946, begr. Ter Apel).
 - f. **N.N. Dummer** (* /ov. Vlagtwedde 21.2.1899).
 - g. **N.N. Dummer** (* /ov. Vlagtwedde 11.10.1900).
 - h. **Margaretha Dummer** (* Vlagtwedde 13.11.1901, ov. Emmen 10.9.1998, begr. Klazienaveen) gehuwd ongeveer 1925 met **Theodorus Antonius Walstra**.
 - i. **N.N. Dummer** (* /ov. Vlagtwedde 30.11.1906).
- (2) **Ferdinant Antoon Hemmen** (* Ter Apelkanaal (vlgns. huw. akte)14.10.1867; arbeider; landbouwer 1943; ov. Vlagtwedde 30.12.1943, begr. Ter Apel) trouwt te Vlagtwedde op 17.11.1894 met **Anna Engel Lake** (* Weerdingermarke, gem. Emmen 10.2.1870; dienstmeid; ov. Barnflair 25.11.1949, begr. Ter Apel; dochter van landbouwer Johan Bernard Lake en Hanna Engel Haytel).
- a. **Johan Herman Hemmen** (* Munnekemoer 2.3.1896, ov. Vlagtwedde 2.12.1987, begr. Emmer Compasuum). Relatie met **Anna Angela Tiben** (* Barger Compasuum 16.1.1896, ov. Vlagtwedde 3.10.1954, begr. Emmer Compasuum; dochter van Jan Willem Tiben en Anna Maria Wilhelmina Voss [beiden arbeiders] (zie verder Jaargang 28, nr. 2, juni '07, p.53)
 - b. **Jan Berend Hemmen** (* Munnekemoer 2.10.1898).
 - c. **Bernardus Hemmen** (* Barnflair 26.5.1901, ov. 29.11.1988).
 - d. **Anna Maria Gebina Hemmen** (* Munnekemoer 8.4.1903, ov. Haren [D] 12.4.1907
 - e. **Harmannus Hendericus Hemmen** (* Barnflair 2.12.1905).
 - f. **Anna Maria Hemmen** (* Vlagtwedde 29.10.1908).
 - g. **Johan Hendrik Hemmen** (* Vlagtwedde 4.5.1912).
- Kinderen uit het 2^e huwelijk van Johann Hermann Hemmen:
- (3) **Maria Hemmen** (* Ter Apel 17.4.1873, ov. 10.7.1969, begr. Emmer Compasuum) trouwt (1^e) te Vlagtwedde op 8.12.1894 met **Gerhard Hermann Eilers** (* Niederlangen 9.4.1845; timmerman 1921; ov. Barnflair 2.4.1926; zoon van Bernhard Eilers en Anna Helena Albers). Maria trouwt (2^e) na 1928 met **Gerhardus Johannes Emmerink** (* Rütenbrock 7.4.1870, ov. 13.1.1940; begr. Emmer Compasuum; zoon van Harmannus Hindrikus Emmerink en Margaretha Engel Keuter; weduwnaar van Engeltien Lubbers).
- a. **Bernardus Eilers** (* Munnekemoer, gem. Vlagtwedde 25.12.1896; timmerman) trouwt op 12.7.1919 te Vlagtwedde met **Anna Margaretha Berndt** (* Vlagtwedde 30.6.1897;

- dochter van landbouwer Fridrich Christian Berndt en Anna Catharina Scholte) (zie ook Jaargang 27, nr. 4, dec. '06, p.69).
- b. **Maria Gesina Helena Eilers** (* Munnekemoer, gem. Vlagtwedde 15.4.1900; naaister) trouwt op 28.9.1921 te Vlagtwedde met **Johannes Gerhardus Welberg** (* Hengelo ca. 1893; slager; zoon van Jan Hendrik Welberg en Geertrui ten Buren).
 - c. **Anna Helena Alida Eilers** (* Munnekemoer 31.7.1902, ov. 10.12.1988, begr. Ter Apel).
 - d. **Margaretha Engelina Eilers** (* Munnekemoer 3.11.1904, ov. 7.6.1992, begr. Ter Apel).
 - e. **Maria Catharina Eilers** (* Vlagtwedde 15.7.1908; ov. 30.10.2000, begr. Emmer Compas-cuum).
 - f. **Johan Herman Eilers** (* Vlagtwedde 1.4.1911, ov. Vlagtwedde 4.8.1911).
 - g. **Gerhard Hermann Eilers** (* Vlagtwedde 1.4.1911, ov. Vlagtwedde 12.3.1912).
- (4) **Geertruida Hemmen** (* Ter Apel 15.12.1877; modiste) trouwt op 20.4.1917 te Vlagtwedde met **Henderikus Johannes Josephus Savenije** (* Wildervank ca. 1876; schoenmaker 1917; ov. Groningen 10.11.1932; zoon van Eustachius Joannes Savenije en Leobina Alida Vaalman).
 - (5) **Herman Hemmen** (* Ter Apel 17.8.1880; ov. Ter Apel 26.8.1880).
 - (6) **Engelina Margaretha Hemmen** (* Ter Apel 9.7.1885; ov. Munnekemoer 10.10.1891).
 - (7) **Alida Hemmen** (* Ter Apel 20.6.1882; dienstmeid; ov. Vlagtwedde 22.2.1913). trouwt op 15.5.1909 te Vlagtwedde met **Johann Gerhard Bentlage** (* Walchum 31.8.1884; arbeider 1909, 1912; zoon van arbeider, landbouwer Clemens Bentlage en Anna Helena Janknecht).
 - a. **Clemens Bentlage** (* Vlagtwedde 7.5.1910).
 - b. **Johannes Hermannus Bentlage** (* Vlagtwedde 16.7.1911; ov. Vlagtwedde 18.5.1912).
 - (8) **Engelina Margaretha Hemmen** (* Ter Apel 9.7.1885, ov. 10.10.1891 Munnekemoer).
 - (9) **Hermannus Gerhardus Hemmen** (* Ter Apel 7.7.1888; arbeider) trouwt op 4.5.1918 te Vlagtwedde met **Wilhelmina Augusta Berndt** (* Klontjesbuurt, Ter Apelkanaal 19.8.1892; dochter van arbeider Fridrich Christian Berndt en Anna Catharina Scholte) (zie ook Jaargang 27, nr. 4, dec. '06, p.69).
 - a. **Johannes Hermannes Hemmen** (* Vlagtwedde 5.2.1919).
 - b. **Frederik Christiaan Hemmen** (* Vlagtwedde 8.11.1920).
 - (10) **Bernardus Henderikus Hemmen** (* Munnekemoer 15.9.1891; ov. Munnekemoer 11.1.1892).

Andere, (nog) niet te koppelen families / gezinnen Hemmen en hun relatie met Zuid-Westerwolde:

B. Elsina Hemmen gehuwd met **Haije Haken**

- a. **Thalia Haken** (* Weener 24.8.1839, ov. 6.11.1900, begr. Bourtange) gehuwd met **Cornelus Bartholomeus van Lessen** (* 11.6.1833; 11.8.1902, begr. Bourtange).

C. Hermann Hemmen gehuwd met **Hinrica Meinders** (* Holterfehn ca. 1856, ov. Mussel 26.11.1938; weduwe van Hermann Körte; dochter van Heere Meinders en Antje Kroeze).

D. Maria Thecla Hemmen gehuwd met **Hermann Anton Hollen**.

- a. **Maria Adelheid Hollen** (* Rütenbrock ca. 1862) huwt op 22.11.1890 te Vlagtwedde met **Harm Hindrik Scholte** (* Laude 26.5.1856; landbouwer 1890; zoon van landbouwer Jan Geert Scholte en Maria Gesina Mencke).

E. Hermann Hemmen gehuwd met **Antje Focken Baumann**

- a. **Johann Friedrich Hemmen** (* Eversten, bij Oldenburg 3.11.1891, ov. 22.11.1976, begr. Vlagtwedde; arbeider) trouwt op 1.8.1914 te Onstwedde met **Antje Scheper** (* Onstwedde 30.10.1889, ov. 2.6.1967, begr. Vlagtwedde; dochter van Hendrik Scheper en Trientje Brands).

F. Trientje Hemmen en **Johannes Huisinga** (landarbeider).

- a. **N.N. Huisinga** (* /ov. Vlagtwedde 23.3.1939).

G. Elizabeth Hemmen en **Thomas Reinholdt** (chauffeur).

- a. **N.N. Reinholdt** (* /ov. Vlagtwedde 8.12.1948).

Een Oldambster familie Hemmen, afkomstig uit Duitsland, die relaties heeft met Zuid-Westerwolde:

H. Heije Hemmen (* 14.9.1789; dienstknecht) zoon van dagloner Hemme Heyen en Tel(t)je Jans) huwt op 25.6.1813 te Wymeer met Elske Jans (* 21.1.1795; dochter van dagloner Jan Ladewyks en Meendertje Hinderks).

- a. **Tetje Hemmen** (* Boen ca.1823; daglonerse; ov. Bellingwolde 2.11.1889) gehuwd met **Tonnis Bödeker** (* ca. Bellingwolde 1822; dagloner; ov. Bellingwolde 27.2.1891; zoon van Tonnis Bödeker en Geertje Jans).

- b. **Meintje Hemmen** (* Bunde ca. 1828; daglonerse; ov. Vlagtwedde 5.1.1914) huwt op 2.9.1865 te Bellingwolde met **Harm van der Vlag** (* Bellingwolde ca. 1839; dagloner; zoon van Roelf Warn-tjes van der Vlag en Tetje Steffens Houwen). Wettiging 2 kinderen.

(1) **Roelf van der Vlag** (* Stadskanaal 17.12.1861; kleermaker; ov. Vlagtwedde 28.6.1939) trouwt op 30.12.1886 te Vlagtwedde met **Fennechien Enninga** (* Wildervank 27.11.1863; arbeidster; dochter van Fennechien Enninga (!).

(2) **Elsien Hemmen** (* Stadskanaal 3.3.1863, ov. Stadskanaal 16.8.1864).

(3) **Tetje van der Vlag** (* Horsten 22.6.1864; daglonerse; ov. Wedde 19.4.1941) trouwt op 5.3.1887 te Bellingwolde met **Steffen Swarts** (* Bellingwolde 30.11.1865; dagloner; zoon van dagloner Johannes Jozephus Swarts en Aaltje van der Vlag). Wettiging 1 kind.

- a. **Mijna Swarts** (* Bellingwolde 20.1.1888; dienstbode) trouwt op 9.3.1907 te Bellingwolde met **Jan Jongeling** (* Bellingwolde 30.4.1887; dagloner; zoon van Berend Jongeling en Janna Hindriks).

- b. **Johanna Swarts** (* Vlagtwedde 16.3.1890, ov. Veelerveen 2.6.1892).

- c. **Harm Swarts** (* Veelerveen 23.7.1892; arbeider; ov. Groningen 26.9.1913).

- d. **Johannes Swarts** (* Veelerveen 17.5.1894) huwt op 21.5.1919 te Wedde met Anna Hinderika Swarts (* Bellingwolde 14.5.1902; dochter van Christof Swarts en Hinderika Everdina Harkema).

- e. **Lukina Swarts** (* Veelerveen 20.10.1896, ov. 9.9.1986, begr. Nieuwe Pekela Geref.) trouwt op 26.3.1921 te Oude Pekela met Harm de Vries (* Oude Pekela 5.12.1888, ov.18.8.1957, begr. Nieuwe Pekela Geref.).

- f. **Elzo Swarts** (* Veelerveen 3.7.1899, ov. 10.5.1967, begr. Wedde).

- g. **Willem Swarts** (* Veelerveen 20.9.1901).

- h. **Roelf Swarts** (* Veelerveen 9.12.1903, 7.1.1972, begr. Onstwedde).

- c. **Hendrik Hemmen** (* Wymeer ca. 1832, ov. Bellingwolde 20.1.1909; arbeider) gehuwd met **Pietertje Knip** (* Scheemda 13.11.1829; dagloonster, arbeidster; ov. Bellingwolde 5.11.1890; dochter van Willem Alberts Knip en Jantje Pieters van Tholen).

(1) **Haijo Hemmen** (* Bellingwolde 17.1.1855; timmerman; ov. Heiligerlee 15.6.1923) trouwt op 7.8.1884 te Scheemda met **Catharina Jantina Jakobs Wol** (* Groningen 2.5.1856, ov. Winschoten 27.8.1936; naaister; dochter van Jakob Wol en Janna Bruintjes).

- a. **Swier Jakob Hemmen** (* Scheemda 4.2.1887; timmerman; ov. Groningen 27.2.1927) trouwt op 29.12.1910 met **Henderika van den Bosch** (* Winschoten 22.10.1886, ov. 22.8.1962, begr. Winschoten; dochter van Jakob van den Bosch en Jantje Kruizinga).

- o **Catharina Jantina Hemmen** (* Winschoten, ov. Winschoten 24.8.1920, 9 jaar).

- o **Pietertje Anna Hemmen** (* Winschoten, ov. Winschoten 24.8.1920).

- o **Jacoba Hemmen** (* Winschoten, ov. Winschoten 24.8.1920, 2 jaar).

(Deze 3 meisjes zijn, samen met nog een jongetje uit een ander gezin, bedolven bij een zandafgraving aan de Garst in Winschoten, op de plaats waar later de speeltuin is aangelegd)

- b. **Hindrik Hemmen** (* Scheemda 28.7.1889; schilder; Winschoten 9.1.1957) trouwt op 4.1.1917 te Wildervank met **Gezina Veldhuis** (* Bellingwolde 14.10.1893, ov. Winschoten 1.6.1958).

- c. **Willem Jan Rijkwerd Hinderk Hemmen** (* Scheemda 15.4.1898; klerk; ov. 21.1.1973) trouwt (1e) op 26.1.1922 te Scheemda met **Grietje Jonker** (* Scheemda ca. 1898, ov. 5.9.1926, dochter van Ikko Jonker en Jantje Reemeijer) en trouwt (2e) op 15.11.1928 te

- Scheemda met haar zus **Jantina Jonker** (* Termunten 21.1.1905; ov. Winschoten 10.8.1989).
- (2) **Willem Hemmen** (* Bellingwolde 1.8.1857, Winschoten 13.1.1940) gehuwd op 30.1.1890 te Nieuwolda met **Elizabeth de Groot** (* Nieuwolda; dochter van Luitjen Roelfs de Groot en Anna Schuurke).
- (3) **Elze Hemmen** (* Bellingwolde 20.12.1859; machinist; ov. Bellingwolde 22.1.1950) huwt te Bellingwolde op 28.1.1882 met **Harmanna Jans** (* Bellingwolde 13.2.1861; dochter van Jan Jans en Metje Duit).
- a. **Jan Harmannus Hemmen** (* Bellingwolde 2.5.1887; tramkoetsier, spoorbeamte) huwt op 9.3.1912 te Bellingwolde met **Helena Mettina Smits** (* Nijmegen ca. 1889; dochter van hoofdconducteur Carel Hendrik Smits en Hillechien Jans).
- o **Harmanna Hemmen** (* ca. jan. 1914; ov. Stadskanaal 30.4.1914).
- (4) **Jan Hemmen** (* Bellingwolde 6.9.1862, ov. Musselkanaal 14.4.1938; timmerman 1885, 1886, 1892, 1895, 1908, 1914) huwt op 28.3.1885 te Nieuwolda met **Elizabeth Kampen** (* Nieuwolda 9.3.1864, ov. Musselkanaal 30.6.1931; naaister; dochter van Willem Hemmes Kampen en Jantje Hindriks).
- a. **Hendrik Hemmen** (* Midwolda ca. 1885; timmerman) trouwt op 6.11.1909 te Midwolda met **Dina Meems** (* Weerdingermarke 24.5.1888; dochter van Roelof Meems en Lammechien Spreeuwiers).
- o **Harm Hemmen** (* Emmen 13.12.1923; ov. Bergen-Belsen 19.6.1944).
- b. **Willem Hemmen** (ov. Oostwold 1.9.1886).
- c. **Pietertje Hemmen** (ov. Oostwold 1.7.1889, 6 maanden oud).
- d. **Pieter Hemmen** (* Oostwold, ov. Oostwold 12.5. 1899, 8 jaar oud)
- e. **Antina Gesina Hemmen** (ov. Oostwold 26.8.1892, 4 maanden oud).
- f. **Jan Hemmen** (ov. Oostwold 23.9.1895, 8 weken oud).
- g. **Geessien Hemmen** (ov. Oostwold 7.10.1897, 19 dagen oud).
- h. **Haijo Hemmen** (* Midwolda; ov. Musselkanaal 24.12.1914, 17 jaar oud).
- i. **Jantje Hemmen** (* Midwolda) huwt op 17.8.1917 te Onstwedde met **Lucas Oldenbeuving** (machinist; zoon van fabrieksarbeider Jan Oldenbeuving en Grietje Mooibroek).
- j. **Geessien Hemmen** (ov. Oostwold 27.5.1899, 3 weken oud).
- k. **Hemmo Hemmen** (ov. Stadskanaal 19.9.1904, 14 dagen oud)
- l. **N.N. Hemmen** (* /ov. Musselkanaal 15.4.1908).
- (5) **Hinderk Hemmen** (* Bellingwolde 12.2.1865, 16.11.1873).
- (6) **Pieter Hemmen** (* Bellingwolde 4.4.1867, ov. Nijmegen 6.4.1886).
- (7) **Hemme Hemmen** (* Bellingwolde 29.9.1869; koetsier 1896, caféhouder 1939) huwt op 28.5.1896 te Winschoten met **Derkje van der Molen** (* Winschoten ca. 1871; dienstmeid; dochter van Thomas van der Molen en Fenna Garrelts).
- a. **Pietertje Hemmen** (* Stadskanaal 10.8.1897) huwt op 2.12.1921 te Gasselte met **Egbert Henderikus Mulder** (* Smilde ca. 1893; zoon van Meine Mulder en Geesje Punter)
- b. **Fenna Hemmen** (* Onstwedde 12.1.1900; ov. Borger 15.6.1939).
- c. **Hendrik Hemmen** (* Onstwedde 25.10.1903; ov. Borger 7.4.1939).
- (8) **Tetje Hemmen** (* Bellingwolde 12.12.1872)
- (9) **Hindertje Hemmen** (* Bellingwolde 11.7.1877)

Hemmen: betekenis naam, verspreiding en plaatsen van herkomst

Betekenis

De achternaam Hemmen kan afgeleid zijn van een voornaam of een plaatsnaam.

Afgeleid van een voornaam

Bij de boven kort besproken Oldambster familie Hemmen is het duidelijk dat de achternaam Hemmen is afgeleid van de voornaam Hemme. **Heije Hemmen** is hier namelijk een zoon van **Hemme Heyen**. Maar hoe zit dat met **Lambert Hemmen** van Hanentange? Daarvoor zijn er nog meer gegevens nodig van zijn familie, want de voornaam Hemme komt niet voor in de nu beschikbare gegevens.

Wanneer de naam Hemmen is afgeleid van de voornaam Hemme of Hemmo - dus een patroniem is - dan kunnen we het volgende opmerken.

De voornaam Hemme kan op 2 manieren zijn ontstaan:

1^e. Hemme of Hemmo als een mannelijke, Nederduitse voornaam, die zich heeft ontwikkeld vanuit 'Heim'. En 'Heim' is gevormd uit het oudhoogduitse 'heim(a)' in de betekenis van 'huis', 'woonplaats' of 'erf'. In het Gotisch was het 'haims', dat afkomstig is van een indogermaanse stam 'k(h)ei-', dat 'lagern' betekent in de zin van 'zich vestigen' of 'zich legeren'. Heel veel plaatsnamen doen daar nog aan denken, zoals Bentheim, Mannheim, enz. Maar ook nog in Engeland, zoals Birmingham, wat betekent 'dorp van de mensen of lieden van Beormas'. Hieruit wordt ook duidelijk dat persoonsnamen en plaatsnamen met elkaar verweven kunnen zijn. In de Middeleeuwen kwamen de namen Heymo, Heym, Haimo en Haym al voor en iets daarna Heim ook.

2^e. Hemme als voornaam, afgeleid van het woord of de naam Helm, waaruit de letter 'l' is weggesleten. Helm betekent dan: bedekker of beschermer. (Zie ook familie Hempen in het vorige artikel).

De achternaam Hemme(n) kan ook afgeleid zijn van een **plaatsnaam**

'Hemm' bij Hemmoor, tussen Cuxhaven en Hamburg, 'Hemme' in Schleeswijk-Holstein of 'Hemmen' (een gehuchtje boven Fulda in Oberhessen). Er is dus een mogelijkheid dat de achternaam Hemmen afgeleid is van een plaats genaamd Hemm, Hemme of Hemmen.

De namen 'hem' of 'ham' zijn prehistorische water- of veen-woorden. Vaak is het 'een hoek aangeslibd land of grasland aan een water'. Voorbeelden zijn Den Ham in Overijssel en in Groningen; De Hem in Friesland en Zuid-Holland. Het Friese woord 'hem' betekende in de Middeleeuwen (al) 'een binnenpolder, die natuurlijk afwaterde, omringd door dijken ter kering van bij dijkdoorbraak binnendringend water'. Van oorsprong is het een 'omheind stuk land of veld'. Dat is te zien in het ouden-gels, nieuwnederduits, oudnoors, oudfrankisch, enz.

Het Engelse woord 'ham' van het oudengelse 'hamm' kan wel drie betekenissen hebben: (1^e) omheind land, (2^e) gebied, ingesloten door water of hoger gelegen grond, (3^e) of land in de bocht van een rivier.

Het woord Hamrik of Hemrik, zoals bekend in Finsterwolderhamrik (tussen Ganzedijk en Kostverloren), Scheemderhamrik (= Nieuw Scheemda) en Midwolderhamrik (= Nieuwolda), betekent: dorpsmark, dorpsgemeente, het dorp en zijn gebied. (In Westerwolde onder andere wordt dit 'boer-marke' genoemd)

Het werkwoord 'hemmen' kent als grondbetekenis 'beteugelen' en 'tegenhouden'.

Door het tegenhouden, beteugelen of reguleren van water door dijken aan te leggen rond een bepaald gebied, is het mogelijk ergens te wonen.

In het Duits bestaat nog altijd het woord 'hemmen' dat figuurlijk betekent: remmen of hinderen. Hetzelfde geldt voor het werkwoord 'to hem' in het Engels.

Samenvattend

In het Engels wordt 'ham' gebruikt (1^e) in de algemene betekenis van 'plek' waar een bepaalde groep mensen woont, en (2^e) in de specifieke betekenis van ingesloten en afgeschermd gebied (tegen water enz.) alwaar ook vaak mensen wonen. Bij de Angelsaksen, die vooral uit Noord-Duitsland afkomstig waren, zien we een samengaan van deze twee behandelde betekenissen. Dit gevoegd bij het feit dat veel bezittingen per definitie toch een duidelijke afgrenzing kenden, ook al was er geen sprake van bescherming tegen water, is het aannemelijk dat er bij 'hem' en 'ham' ook in het oudnederduits cq. Gotisch, verwantschap is met het begrip 'heim'.

De achternaam kan dus globaal gesteld het volgende betekenissen:

- Kind of volgeling van Hemme, waarbij Hemm(e) als voornaam, afgeleid is van 'heem', een afgebakend stuk land, dat al of niet tegen water is beschermd door middel van dijken, enzovoort.
- Kind of volgeling van Hemme, waarbij Hemm(e) als voornaam, afgeleid is van Helm, wat 'beschermer' of 'bedekker' betekent.
- Iemand die een voorouder heeft, die afkomstig is uit een plaats genaamd Hemm, Hemme, enzovoort, waarbij de plaatsnaam de betekenis heeft, zoals hierboven vermeld.

Verspreiding

De naam Hemmen komt in Duitsland niet zo veel voor. Totaal bijna 500 keer, maar het meest in het Emsland, en in de regio's Leer en Cloppenburg. Op de 2^e plaats staan de regio's Münster en Coesfeld. Op de 3^e plaats de regio's Aurich, Ammerland, Osnabrück en Hannover. Kijken we naar het totaal, dan blijkt dat het centrum in het Emsland en directe omgeving ligt en dat Noordwest-Duitsland relatief het hoogst scoort.

In 1947 kwam de naam Hemmen in Nederland 187 keer voor. De provincie Groningen ver bovenaan, namelijk 111 keer, en dan Drenthe: 39 keer. Op de 3^e plaats staat Noord-Holland met 23 keer. De rest, 15 keer, is verdeeld over 6 andere provincies.

In de provincie Groningen zijn ze als volgt verdeeld in 1947: In Vlagtwedde (41 x), Onstwedde (34 x), Winschoten en Groningen allebei 12 keer, Bellingwolde (4 x), Finsterwolde en Scheemda allebei 2 x; in Wildervank, Hogezeand, Haren en Warffum allemaal 1 keer.

Verdeeld over de gemeentes Stadskanaal en Vlagtwedde zien we in 2005 (aantal telefoonaansluiting x grootte huishouding) het volgende aantal mensen met de naam Hemmen:

Musselkanaal en Ter Apel allebei 27 à 28 personen;

Stadskanaal 4 à 5 personen

Ter Apelkanaal en Onstwedde allebei 2 à 3 personen.

Totaal ongeveer 65 mensen.

Daar de bevolking sinds 1947 is toegenomen mogen we concluderen dat (1e) het aantal personen met de naam Hemmen een stuk is teruggelopen en (2e) voor het grootste deel in plaatsen aan het Stadskanaal woont.

In Drenthe zijn er in 1947 39 personen: In Emmen (20 x), Odoorn (7 x), Schoonebeek (5 x), Vries (3 x), St. Dennenoord (2 x); in Borger en Dalen allebei 1 keer. Dus vooral in Zuidoost-Drenthe.

Plaatsen van herkomst van mannelijke en vrouwelijke nazaten van de familie Hemmen:

De eerste generaties van de families Hemmen en hun aangetrouwde familie kwamen uit: *Lindloh*: net over de grens achter Emmer Compascuum; *Rütenbrock*: over de grens bij Ter Apel; *Dankern*: 3 km ten zuidwesten van Haren (D); *Lathen*: aan de Ems, ten oosten van Ter Apel; *Rhede*: aan de Ems, ter hoogte van Rhederveld en Veelerveen; *Barenfleer*: over de grens tegenover Barnflair; *Meppen*: aan de Ems, ter oosten van Zwarte meer; *Lingen*: ca. 50 km ten zuiden van Meppen; *Altenberge*: ca. 5 km ten zuidwesten van Rütenbrock; *Niederlangen*: iets ten westen van Lathen; ongeveer ter hoogte van Ter Apel

Haren: aan de Ems, ten zuidwesten van Ter Apel; *Walchum*: iets ten westen van Steinbild, ter hoogte van Laude; *Eversten*: nu onderdeel van de stad Oldenburg; *Wymeer*: net over de grens bij Bellingwolde; *Bunde*: over de grens bij Nieuwe Schans.

Geraadpleegde literatuur, o.a.:

- Deutsche Namenkunde – Max Gottschald
- Duden Familiennamen – Rosa und Volker Kohlheim
- Buch der Familien Namen – Horst Naumann
- Deutsches Namen Lexikon – Hans Bahlow
- Nederlands Etymologisch Woordenboek – Jan de Vries
- Etymologisches Wörterbuch – Friedrich Kluge
- Shorter Oxford English Dictionary
- The Oxford Names Companion – Patrick Hanks e.a.

- De Kerken (serie: De geschiedenis van Westerwolde) – A. Buursma
- Das Mittelalter (serie: Das Bistum Osnabrück) - Wolfgang Seegrün
- Hettema's grote historische atlas
- Geschiedenis van Groningen (deel 1) –M.G.J. Duijvendak, e.a.
- Enkele websites

Deutschlandgänger in Rheine

De heer A. Schomaker maakte ons attent op de website www.rheineahnen.de Hierop staat een lijst, samengesteld door Fritz Winter. Aangezien er een aantal Westerwolderd op deze lijst voorkomen, hebben we besloten om de lijst hier af te drukken.

Achtergrond van de lijst

Tientallen jaren trokken Duitse arbeiders, de zogenaamde Hollandgänger, naar Nederland, om daar werk te zoeken. In het midden van de negentiende eeuw kwam er door de industrialisering een tegengestelde stroom op gang van werkzoekenden.

De stad Rheine heeft van 1863 tot 1919 in een *Kontrollbuch* meer dan 2000 Nederlanders ingeschreven, die in Rheine werk zochten en vonden. Het *Kontrollbuch* is alfabetisch gerangschikt. Genoteerd zijn o.a. de naam, beroep, woon- en geboorteplaats, geboortedatum, afkomst, bewijs van Nederlanderschap en de verklaring Nederlander te willen blijven.

De meeste Nederlanders kwamen uit de regio's Zwolle en Utrecht. Vanwege een Dag van de Genealogie in Groningen in 2001 heeft de samensteller van onderstaande lijst een selectie gemaakt van de Groningers.

In het Stadtarchiv Rheine kan men het *Kontrollbuch* raadplegen.

Personen mit Ausweis ausgestellt in Groningen

Alting, Eddo, Fabrikarbeiter, * 27.1.1861 in Midwolda
 Abrahams, Hermann, Metzgergehilfe, * 12.5.1892 in Rhede
 Becker, Margaretha, Magd, * 18.2.1887 in Wenschoten
 Becker, Helena, Fabrikarbeiterin, * 18.1.1889 in Wenschoten
 Boelig, Pieter, Maurer, * 16.4.1879 in Groningen
 Bonder, Albert, Handlanger, * 8.9.1897 in Eelde
 Boonstra, Tunnis, Schuhmacher, * 2.2.1884 in Onstwedde
 Blok, Jan, Arbeiter, * 9.8.1867 in Odoorn
 Bakker, Willem, Fabrikarbeiter, * am 8.3.1891 Vlagtwedde
 Brouda, Eltinus, Fachschüler, * am 27.7.1892 in Groningen
 Becker, Margareth, ohne Erwerb, * am 18.2.1887 in Wenschoten
 Burghgraef, Roelof, Schuhmacher, * am 14.3.1887 in Odoorn
 van der Berg, Pieter, Heizer, * am 12.8.1877 in Stedum
 de Boer, Pieter, Zimmermann, * am 26.10.1887 in Smilde
 Bakker, Johanna, Kindermädchen, * am 30.7.1900 in Nordwyk
 Dokter, Alfina, Fabrikarbeiterin, * am 26.1.1884 in Onstwedde
 Drenth, Jakob, Handlanger, * am 19.3.1860 in Borger
 Dekker, Kornelis, Fabrikarbeiter * am 10.3.1861 in Uithuizermeeden
 Duveen, Hermann, Geflügelhändler, * am 26.8.1884 in Wenschoten
 Drenth, Jakob, Arbeiter, * am 19.3.1860 in Borger
 Drenth, Mathias, Fabrikarbeiter, * am 18.1.1887 in Odoorn
 Drenth, Reint, Arbeiter, * am 27.3.1884 in Vlagtwedde
 Florissen, Johannes, Fabrikarbeiter, * am 20.4.1889 in Enschede
 Fritz(?), Josef, Fabrikarbeiter, * am 11.10.1889 in Vlissingen
 Groeneveld, Martinius, Fabrikarbeiter, * am 17.4.1859 in Bedum
 Grot, Jakobus, Fabrikarbeiter, * am 18.2.1881 in Hilversum
 de Groot, Jan, Arbeiter, * am 11.2.1888 in Vlagtwedde
 Huizing geb. Lausberg, Adriana, Fabrikarbeiterin, * am 5.8.1879 in Gonnichem

Huizinga, Luitje, Arbeiter, * 1.4.1881 in Groningen
Huizing, Willem, Fabrikarbeiter, * am 28.8.1888 in Groningen
Krak, Jakob, Arbeiter, * am 21.12.1889 in Vlagtwedde
Lammers, Reinhold, Fabrikarbeiter, * am 11.8.1882 in Vlagtwedde
Lankamp, Jan, Fabrikarbeiter, * am 14.4.1877 in Almelo
Larkens, Gerbrand, Arbeiter, * am 25.12.1892 in Bierum
van Manen geb. Drenth, Siebrig, Fabrikarbeiterin, * am 21.2.1889 in Emmen
Mulder, Geert, Fabrikarbeiter, * am 19.1.1891 in Onstwedde
Meyer, Hendrik, Fabrikarbeiter, * am 17.11.1878 in Scheemda
Meyer, Hilvert, Fabrikarbeiter, * am 4.10.1884 in Vlagtwedde
van Mal, Lammert, Klempner, Fabrikarbeiter * am 15.3.1867 in Charmer
Lackens, Jerbrand(?), ?cateur, * am 25.2.1892
Nyven, Jan, Arbeiter, * am 3.9.1864 in Gieten
Nieman, Hendrikus, Handlanger, * am 24.10.1865 in Wilderouk
Nymeyer, Herm, Arbeiter, * am 5.9.1866 in Gieten
Nyhof, Hendrik, Erdarbeiter, Fabrikarbeiter * am 23.3.1867 in Gashelte
Nymeyer, Jan, Arbeiter, * am 14.1.1893 in Odoorn
Ottens, ?, Arbeiter, * am 27.11.1862 in Borger
van der Ploeg, Albertje, Näherin, * am 16.8.1893 in Bierum
Pompstra, Aukje, Fabrikarbeiterin, * am 6.7.1894 im Marum
Ridderbos, Jürgen, Maler, * am 13.3.1891 in Meeden
Reinders, Klaus, Schreiner, * am 9.2.1879 in Ten Boer
Springelkamp, Geert, Arbeiter, * am 17.8.1856 Zuidbroek
Smit, Jan, Zimmermann, * am 24.10.1876 in Bierum
Smid, Elfina, Schülerin, * am 10.12.1890 in Groningen
Sauling / Sauting, Dark, Arbeiter, Fabrikarbeiter, * am 17.10.1893 in Emmen
Timmer, Pieter, Fabrikarbeiter, * am 21.7.1859 in Ten Boer
Thöne, Augustus, Maurer, * am 10.2.1879 in Groningen
van Teyken, Jakob, Handlanger, * am 21.9.1889 in Ten Boer
Timmer, Enno, Fuger, * am 16.11.1891 in ten Boer
Voorenholl, Koert, Maler, * am 26.4.1802 in Veerdam
Veenstra, Lütke, Fabrikarbeiter, * am 12.8.1874 in Jubbega
Vos, Remko, Arbeiter, * am 12.8.1865 in Onstwedde
Warsen, Jan, Fabrikarbeiter, * am 9.12.1875 in Emmen
Wubs, ?idde, Arbeiter, * am 2.1.1884 in Onstwedde
Walburg, Wubbo, Arbeiter, * am 5.1.1893 in Vlagtwedde
Warnseu, Jan, Anstreicher, * am 9.2.1875 in Emmen
de Weerd, ?, Arbeiter, * am 12.7.1872 in Hattem
Zongeling, ?, Arbeiter, * am 24.4.1890 in Bellingwalde
Zuidinga, Willem, Arbeiter, * am 1.10.1881 in Onstwedde

Tijdschriften en Jaarboeken.

*Het archief van de vereniging is geplaatst in het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal (naast de water-
toren).*

Inlichtingen: dhr. B. Roossien tel. 0599-612649

Tijdschriften en boeken worden in geen geval uitgeleend, maar zijn uitsluitend ter inzage.

Tijdschriften

Roots@Groningen. Afdelingsorgaan NGV Groningen. Jrg. 16, nr. 3,

W.G. Doornbos	Naamlijsten Gildebroeders timmerlieden en steenmetselaars, 1732.
J. en H. Kiewiet	Stoffer Jans Mulder of Jan Stoffer Mulder ?
H.J.E. Hartog	De rechtszaak rond vaandrig Helmholt (1680)
A. Veldhuis	Uit het register van criminele sententies van Gedeputeerde Staten 1683-1802.
J.P. de Groot	Stamreeks van de Westerwoldse familie Thools.
H.J.E. Hartog	Inhoudsopgave en index Roots@Groningen 2009.

Threat: NGV afd. Drenthe 2009. Jaargang 20, nr. 3

M. Huisman-Grooters	Hindrik Camping Scheltens (1803-1889)
M. Fieret, J. Visch	Kwartierstaat Helmer Koetje
H. Zomer	Mijn ouders vonden elkaar in Hoogeveen.
H. Klooster	Matrilineaire reeks Irene Klooster.
J. Visch	Matrilineaire lijn van Maria Visch

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 64 nr. 6 juni 2009.

B. Kamp	Aanvullingen/correcties op het Gereformeerde doopboek van IJsselstein in 1639-1645 en 1665.
L. van Duuren	Kellenbach's paedagogisch poppenspel
A. Veldhuis	Aktes liegen niet, het kind van Mattheus Eekma
A.J. Stasse e.a.	Kwartierstaat (Majoor) A.M. Bosshardt (1913-2007)

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 64 nr 7/8 jul/aug 2009.

H.C. van Wijngaarden	Een zestiende-eeuws handschrift.
B. Vermaat	Een theorie over de herkomst van de familie en naam Vermaat.
B. van Dooren	De kwartieren van Geesje Jacobs (Rees).
G. W.Ch.Lemmens	Kwartierstaat acteur, cabaretier Willem A. Nijholt (1934)

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 64 nr. 9, september 2009.

K.J. Slijkerman	De oudere generaties van het geslacht met de takken (Van) Renoij en Van Brakel in de Hoeksche Waard.
-----------------	--

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 64 nr. 10, oktober 2009

J.M. de Jong	Drie generaties van een familie Fritz op Walcheren in Amsterdam, 18 ^e en 19 ^e eeuw.
F. Thorissen en A.J. Stasse	Kwartierstaat Johan J. Fabricius (1899-1981) auteur.

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 64 nr. 11, november 2009

A. van Noort	De zilveren troffel van de familie Schouten.
W. van Haeringen	Raadsels rondom Sophia Logger (ca. 1811-1886)
A. Veldhuis	Digit@l naar Amerika

Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Jaargang 18, nr. 2, 2009

- T. Engelsman Kloosterboerderijen. Het Rosinghe- en het Jippinge-erf in het Noordeinde van Emmen.
 G. Hovenkamp Rosing en Jipping, enkele mogelijke Familieverbanden.
 E. Mecking Spaanse griep treft Emmen zwaar in 1918.
 S. Hoek-Beugeling Luitje Dol, dirigent in de venen.

Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Jaargang 18, nr. 3, 2009.

- T. Engelsman Emmerhout, Knarphoorn of in 1502: Emmerholt gelegen in de zogenoemde 'Erphoern' (deels bezit van het klooster Ter Apel)
 M. Bulte De stel- of wagenmaker
 T. Engelsman Transport over water van en naar Emmen ca. 1600
 L. Kroeze Moord en doodslag in Emmererfscheidenveen 1937.

Twente Genealogisch. Kwartaalblad van de NGV afd. Twenthe. Jaargang 25, nr. 2, 2009

- H. Boom Havezathe Weemsel(o) te Albergen.
 H.G.M. Kok Oorlog en Reformatie in Twente
 K. Roberink Hoe de jonge Gradus Roberink de Fransen te kijk zette.

Twente Genealogisch. Kwartaalblad van de NGV afd. Twenthe. Jaargang 25, nr. 3, 2009.

- P. Schuil Holländische Krankheit, loopgravenkoorts en Engelse ziekte
 P.J. Rouing DNA-onderzoek en genealogisch onderzoek
 H.G.M. Geloofswisselingen in Twenthe en het aangrenzende Duitsland (1550-1700)
 H. Boom Havezathe Weemsel(o) te Albergen (vervolg)
 R. Strijker Kleding van onze voorouders.

Haselhoff Bulletin. Jaargang 20, nr. 1 (juni) 2009.

- F. Haselhoff De Nijmeegse vierdaagse (dl. 2)
 E.H. Haselhoff De schoolboeken van mijn vader.
 A. en R. Hazelhoff De nieuwe Hazelhoff Kroniek.
 R. Hazelhoff Een Haselhoff zegel.

Stad en Lande: cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg. 18 nr. 1, 2009

- E. Knol Aanwinsten Groninger Museum in 2008
 N. van den Broek Westernieland 1949-1953: vier jaar in noodlijdende kerkgemeente.
 Brouwer De collectie Van Iddekinge in Fogelsangh State (Veenklooster, Friesland).
 W.G. Doornbos Toeristen in Stad en Lande, een verslag uit 1789.
 T. Hulzebos Onderduikers aan de Veensloot te Westerlee.
 H. Perton Aandenkens Sint Jacob in Stad.
 R. Paping De Coendershof te Noordwolde.

Stad en Lande: cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg. 18 nr. 2, 2009

- J. van Roekel Jacob Bruggink, een begenadigd kunstenaar maar slecht directeur
 M. Hillenga Guido Musch fotografeert Groningen
 W.G. Doornbos Ketelmuziek in de provincie Groningen
 H. Perton Waar komt de naam Pasop (tussen Midwolda en Enumatil) vandaan ?
 M. Driebergen Reinder Frima, meester-zilversmid uit Appingedam
 W. van der Schuit en Van Diakonessenhuis en RKZ naar Martini Ziekenhuis
 en J. Spits.
 J. Hillenga Waarom de kerk van Garsthuizen moest verdwijnen.
 A. Buursma De stormvloed van 1509 herdacht.

Stad en Lande: cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg. 18 nr. 3, 2009.

Speciaal nummer over baksteen, baksteenarchitectuur en het steenbakkersambacht in Stad en Ommelanden.

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Mai 2009, Heft 99, Band 20

- M. Koers Zur Geschichte der Familiennamen. Fortsetzung.
 M. Koers Klein und Gross Hesepe im Kirchspiel Hesepe
 A. Burding Unsere Kleinbahn (von Wasserhausen nach Lingen)

G. Harink Familie Harink/Bakelde. Fortsetzung Heft 95/96
H. Titz Mit Parademarsch und Fahnenempfang. Wie Kaisergeburtstag in der Grafschaft Bentheim gefeiert wurde.

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Juli/September 2009, Heft 100/101, Band 20

G. Plasger Stummer Zeuge ('Driland' grensteen tussen Bentheim, Münster en Utrecht)
K.L. Galle Piraten, Potentaten Häuptlinge (Familie Wiarda)
Dr. Eiyneck Die Töddendynastie Vaal, Vaerle, Vaalman.
M. Koers Zur Geschichte der Familiennamen, Fortsetzung.
R. Cloppenburg Geschichte des Hofes und der Familie in Dersum.
R. Cloppenburg Kirchengemeinde St. Amandus in Aschendorf
R. Cloppenburg Kirchengemeinde St Georg in Steinbild.

Genealogie. Tijdschrift voor familiegeschiedenis. Jaargang 15, nr. 3, september 2009

R. van Drie Online familienetwerken
R. Straatman De glans van eremetaal (over onderscheidingen)
H. 't Jong De stijl van heraldiek
H. E. Niemeijer Zoeken naar genealogische bronnen in Indonesië.
R. G. de Neve De familie Borski

Duvekoater. Tijdschrift voor regionale historie van de Historische Vereniging Gemeente Scheemda. Nr. 44, november 2009

J.P. Koers De Exterkerk
J.P. Koers Engelse 'Groat' vermaakt tot broche
J.P. Koers Het melkventerrechtspaar Van Tholen
J.P. Koers De streek Niesoord te Midwolda
H. Boer Het Koediep
A. Zuiderveen De Bickershorn in de jaren dertig (1)
H. Boer Het Oldambt.

Waardeel. Drents Historisch Tijdschrift. Jaargang 29, nr. 3, 2009.

E. Wever Werken in Drenthe 1945-2008.
R. van der Molen Belgische trekpaarden in Drenthe
V. Jonkheid Geert Jannes Landweer (1859-1924) als museumcorrespondent.

 Boeken

Nieuwe boeken in onze bibliotheek:

Voor God en mijn koning. Het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Philips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland, Overijssel en Lingen (1581-1595) Inleiding, vertaling en toelichting door Jan van den Broek. Groninger Bronnenreeks nr. 3. Assen 2009.

De canon van Drenthe. 50 ijkpunten uit het rijke verleden van Drenthe. Assen, 2009.